3 1761 06633687 6

BRIEF
PN
00 59423

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR AEVO

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

202–203

ЗАГАЛЬНА БІБЛЇОТЕКА

РОМЕН РОЛЛЯН

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА

ДАНТОН

MADE IN GERMAN

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні склади:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

1—6а. **Лепкий Б.**, Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. **Левицький-Нечуй Ів.**, Запорожці.
8. **Ляфонтен Ж.**, Байки (в 4 образками).
9—11. **Карпенко-Карий**, Суєта, нове видання.
12—14б. **Крушельницький Антін**, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, І).
15—16. **Руданський С.**, Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. **М. Вовчок**, Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. **Ахеліс Тома, др.**, Начерк соціольогії.
21. **Мамін-Сибіряк Д. Н.**, Чутлива совість.
22—23. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. **Кміт Юрій**, В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. **Збірник** народніх пісень і дум.
30—33а. **Чайківський Й.**, Всесв. історія І, стар. віки (з ілюстр.).
34. **Кіплінґ Р.**, От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. **Кіплінґ Р.**, От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Бернзон Б.**, Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть III.
40. **Езоп**, Байки.
41—43б. **Барвінський В.**, Скошений цвіт, повість.
44—47. **Раковський Ів. др.**, Психольоґія, І.
48. **Андреєв Л.**, Три оповідання.
49—50. **Карпенко-Карий**, Хазяїн, комедія.
51. **М. Вовчок**, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Бернзон Б.**, Понад сили, драма.
53—56. **Чайківський Й.**, Всесвітна історія II, серед. віки.
57—59. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. **М. Вовчок**, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. **Ібзен Г.**, Будівничий Сольнес, драма.
63—64. **Гоголь М.**, Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. **Руданський С.**, Цар-соловей, поема-казка.
66. **Моліер Ж. Б.**, Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. **Котляревський Ів.**, Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. **Чайківський Й.**, Всесвітна історія III, нововічна.
73—74. **Николишин Д.**, Розладдє, драма.
75. **М. Вовчок**, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. **Геновефа**, опов. (з образк.).
78. **Куліш П.**, Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Кобилянська Ольга**, Некультурна, новеля.
80. **Кобилянська Ольга**, Valse mélancolique.
81—84. **Франс Ан.**, На білих скалах, повість.
85—86. **Толстой, Л.**, Живий труп, драма.
87—91. **Барвінський О.**, Спомини з мого життя, І.
92. **Яричевський С.**, Княгиня Любов, драма.
93. **М. Вовчок**, Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. **Лепкий Б.**, Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **М. Вовчок**, Інститутка.

РОМЕН РОЛЛЯН

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА

ДАНТОН

Danton

ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА З ФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРЕКЛАЛА

ГАННА ЧИКАЛЕНКО

JUN
1 83
OF TORONTO

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainśka Knyharńa
i Nakladńa
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Друковано у друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ.

МОЄМУ БАТЬКОВІ

ДАНТОН

Дієві особи.

Дантон — 35 років. — Шекспірівський Ґарґантуа, жартовливий і ґрандіозний. Обличчя — мов морда в бульдоґа, голос — як у бика. Відкрите й похиле чоло, ясно-сині очі, сміливий погляд, короткий і широкий ніс, горішня губа скалічена шрамом, важкі й сильні щелепи. Санґвінік, атлєтичного складу.

Робесп'єр — 36 років. — Середнього зросту, слабовитий. Шатен, темнозелені великі очі, нерухливий погляд, короткозорий. Великі окуляри підійняті на чоло. Рівний, на кінці трохи кирпатий, ніс. Блідий, тонкі губи з призирливим виразом, не без привабливости.

Каміль Демулен — 34 роки. — Карі, трохи зизі очі, довге чорне волосся. Бліде й жовчне обличчя, неправильне, за широке в висках. Вираз обличчя рухливий, фантастичний, привабливий і непевний, в ньому відбиваються всі емоції, від чарівної усмішки до ґримаси. Вдачею дуже схожий на жінку: то плаче, то сміється, часом і те, і друге разом. Його загикування не потрібно передавати. Але мова його, рухи й обличчя завжди мають у собі щось непевне і протирічне.

Сен-Жюст — 27 років. — Довге, біляве, напудроване волосся, сині очі. Овальне обличчя з подовґастим підборрідям. Має вигляд молодого анґлійського аристократа, спокійного, з холодною й непорушною волею. Всередині — кипуча, фанатична віра.

Геро́ де Сеше́ль — 34 років. — Гарний і елєґантний. Останній у Конвенті представник манєр і духа старого режиму. Іронія перемішана з приязною поблажливістю. Дуже миролюбний, добре володіє собою.

Білльо́-Варе́н — 38 років. — Високий, з широким і блідим обличчям. Перука з рудого волосся. Плечистий. Понурий, захоплений невідчіпними думками; пригнічений утомою, часто мов непритомний із вибухами божевільної розпуки.

Вадьє — 58 років. — «Ґасконський Вольтер.» Великий, костистий дід із горбатим носом, гострим підборіддям, ґустими бровами, тонкими, великими, міцно стуленими устами, жовтим обличчям. «Зігнутий удвоє, підводить часом сиву голову, щоб потихеньку собі кепкувати; сміється сухо і пронизливо, але беззгучно.»

Філіппо́ — 38 років. — Худий; обличчя холодне й суворе. Великі чорні очі, довгий ніс, рідкий і приплесканий чуб; вигляд аскетичний, нестриманий.

Фабр д'Еґлантін — 39 років.

Ґенерал Вестерман — 43 роки.

Фук'є - Тенвіль — прокурор.

Герман — президент революційного трибуналу.

Ґенерал Анріо.

Люсіль Демулен — 22 роки. — Білява, невеличка, з чорними очима, кучерявим волоссям. Рухлива, мов чортеня, вишкіряє зуби, мов кішка.

Елеонора Дюпле́ — 25 років. — Велика, з спокійними очима, чистими, клясичними рисами обличчя. Під назверхньою холодністю часом проглядає чутлива душа.

Пані Дюпле́. — 59 років.

Народ.

У Парижі, березень - квітень 1794 р.

ДІЯ І.

В Каміля Демулена.

Міщанський сальон, прибраний у фантастичному смаку, де змішалися всі стилі. На стінах розпусні естампи XVIII, в. На комині бюст античного фільософа. На столі модель Бастилії. В кутку кімнати — колиска дитини. Вікно відчинене. Сіре й сумне небо. Йде дощ. Каміль і Люсіль, із малою дитиною на руках, дивляться на вулицю. Філіппо́ ходить здовж і впоперек по кімнаті й кидає часом погляд у вікно. Геро́-де-Сешéль сидить у кріслі коло комина і слідкує за ними. Надворі гомін веселої юрби.

Сцена І.

Люсіль, Каміль, Геро́, Філіппо́.

Люсіль (вихиляється в вікно). Осьде вони! Осьде! Проходять у кінці вулиці!

Каміль (кричить). Щасливої дороги, дядьку Дюшене![1]) Не забудь своєї груби!

Геро́ (тихо). Камілю, не показуйся, мій друже!

Каміль. Іди, Геро́, подивися на наших старих приятелів! Ґенерал клюбів Ронсéн, і Венсéн, якому забажалося твоєї голови, Філіппо́;

і Гебе́р,[1]) отой хвалько, що що-вечора збірався повечеряти моєю; і Прусак Кльооц, прекрасний Анахарзіс![2]) . . Остання подорож молодого Анахарзіса! . . Що тепер робитиме рід людський без свого оратора! Ґільотині сьогодні робота. От де жнива!

Люсіль (до дитини). Дивись, Горасе, дивись на тих пройдисвітів. А онде ґенерал Анріо на коні з шаблюкою, бачиш, серденько?

Філіппо́. Він занадто старається. Йому теж слід би бути на возі.

Каміль. Мов свято яке: народ такий радісний.

(На дворі кларінет грає жартовливу мелодію. Юрба голосно сміється.)

Каміль. Що це таке?

Люсіль. Якийсь горбатий чоловічок коло воза грає на кляринеті!

Каміль. А! Чудесна вигадка![3])

(Сміються.)

Каміль. Чому ти не йдеш, Геро́? Хиба це тебе не цікавить? У тебе меланхолійний вигляд. Про що ти думаєш?

(Гомін на вулиці помалу віддаляється.)

Геро́. Я думаю, Камілю, що Анахарзисові тридцять вісім років, як тобі, Філіппо́, а Венсе́нові — двадцять сім: він на шість років молодчий ніж ми з тобою, Демулене.

Каміль. Це правда. (Стає раптом поважний, відходить від вікна на середину кімнати, стоїть хвилину непорушно, сперши підборіддя на руку.)

Люсіль (коло вікна). Дощ! О! Яка шкода!

Каміль (Незадоволено). Одійди від вікна, Люсіль, на дворі холодно. Іди сюди.

Люсіль (Зачиняє вікно і йде з дитиною до кімнати наспівуючи):

Дощ іде, дощ іде, пастушко,
Завертай біленькі овечки
До кошари швидко!

Каміль. Люсіль, Люсіль, яка ти недобра, як можеш ти співати цю пісню? Я не можу чути її не згадавши, що той хто склав її, мучиться тепер у вязниці.

Люсіль. Фабр? Правда! Наш бідний Еглантін, такого хорого вони замкнули до Люксембургської тюрми. — Та! Його випустять.

Геро́. Pur troppo! Не дуже то!

Люсіль. Що він каже, отой? Щось погане. я в тому певна!

Філіппо́. Сумне, занадто справедливе.

Люсіль. Мовчить ви, віщі птахи! Фабра випустять, кажу вам. А ми-ж нащо?

Геро́. Сам Дантон не міг нічого зробити, щоб урятувати його.

Люсіль. Авжеж! Може Дантон. Але як Каміль возьме своє перо та напише все, що в

нього на серці, то побачите, чи двері в тюрмах не відчиняться самі собою!

Геро́. Для кого?

Люсіль. Для тиранів.

Геро́. О, ти нерозважна пастушко, як ти погано стережеш свої овечки! . . „Швидче до кошари“ Прислухайся до своєї пісні.

(Входить служниця, бере дитину з рук у Люсіль і виносить її. Люсіль опівголоса розмовляє з нею, виходить, вертається і весь час рухається під час цієї сцени, займається ріжними хатніми справами і тільки уривками бере участь в розмові.)

Каміль. Люсілина правда: треба боротися. Ми повинні направляти Революцію, яку ми зробили. Голос цей ще не стратив своєї влади над юрбою. Досить було сказати кілька слів і скажених послано на ґільотину. Ще ніколи не були ми такі сильні, використаймо-ж наш успіх: Люксембург не буде тяжче взяти за Бастилію. Ми звалили девять століть монархії: ми дамо собі раду з комітетом падлюк, що мають свою владу тільки від нас. Вони насмілюються вживати її для того, щоб проріжувати Конвент і Францію, мов тої густий ліс.

Філіппо́ (Схвильовано ходючи). Злочинці! Як би ж вони задовольнялись тим, що вбивають! А то ні. Вони вигадали цю неймовірну байку, цю казку про жидів та німецьких банкирів, які ніби підкупили нашого друга, щоб деморалізувати Зібрання. Вони знають, що брешуть;

та совість у ніх буде нечиста, як що не обпаскудять свого ворога, перше ніж його убити.

Геро́. У нас добродітельні вороги: це ж потіха знати, коли тобі відрубують голову, що це робиться во імя прінципів.

Каміль. Франція ненавидить Тартюфів[4]). Різками педантів і киями Базиля![5])

Філіппо́. Я виконав свій обовязок: нехай кожен зробить свій! Я витяг на світло розбійників Західної Армії, Головний Штаб в Сомюрі. Я схопив за горло тих падлюк, ніщо не примусить мене випустити, хиба що голова впаде мені з плеч. Я не маю ілюзій: я знаю, що коштує напасти на генерала Росіньоля та його прихвоснів. Тепер саме Комітет збирається з силами для того, щоб мене краще звести з світу. Яку ще підлість шукають вони, щоб скласти на мою спину? Від одної думки про те, мене хапає пропасниця. Нехай ґільотинують мене, коли їм так хочеться, але нехай не зачипають моєї чести!

Геро́. Я, Філіппо, спокійніщий за тебе. Я вже знаю під яким приводом вони мене знищать. Я маю нещастя думати, що можна бути ворогом урядів Европейських держав, без того, щоб ненавидити всіх, хто не Француз. Я маю друзів закордоном; я не вважав потрібнім відректись від них, щоб задовольнити божевілля Білльо-Варена та таких самих хорих,

як і він. До мене залізли, поламали замки в шуфлядах, викрали кілька листів, чисто персональних — цього досить: я тепер беру участь у відомій змові, яка на кошти Пітта[6]) хоче повернути короля.

Каміль. Чи ти певен у тому, що говориш?

Геро́. Цілком певен, Каміле. Моя голова ледве держиться.

Каміль. Так утечи.

Геро́. Республіканцеві в цілому світі немає куди втекти. Королі переслідують його, а Република пожирає.

Каміль. У вас немає відваги. Ми й досі найпопулярніщі люде в републиці.

Геро́. Лафайєт також був популярним, і Песіон[7]), і Ролан[8]). Сам Капет[9]) був популярним. Тиждень тому той, що оце саме проїздив, був народнім кумиром. Хто може пишатись тим, що ця тварюка його любить? Хвилинами здається, що в її мутних очах можна схопити проблиски своєї власної думки. Чия совість не буває раз у життю заодно з совістю юрби? Та ця згода не може довго тревати: було б божевіллям намагатися її підтримувати. Мізок народу то є море, в ньому кишать потвори і примари.

Каміль. Самі слова! Ми надимаємо щоки, щоб вимовити слово «Народ» і вимовляємо його з смішною урочистістю, щоб Европа ві-

рила в таємну силу, якої ми є знаряддям. Я знаю його, той народ: він працював для мене. Осел у байці каже: «Я не можу нести на собі два хомути», а йому й на думку не спадає, що він може жадного на собі не мати. Скільки нам того коштувало примусити народ довести нашу революцію до краю: він зробив її проти свого бажання. Ми були інженерами та машинистами цього величного руху; без нас він би з місця не рушив. Він зовсім не бажав Республіки: я його до того призвів. Я його переконав, що він хоче бути вільним, щоб навчити його шанувати волю, як діло рук своїх. Це вічний засоб направляти слабовільних. Переконай їх, що вони чогось хотять, чогось, про що вони й не думали і вони справді захотять того, мов ті льви.

Геро́. Стережися, Каміле, ти дитина, ти граєшся вогнем. Ти думаєш народ ішов за тобою тому, що ви йшли до одної мети. Тепер він тебе перегнав. Не пробуй його спинити: не можна виривати у пса маслак, який він гризе.

Каміль. Треба тільки кинути йому другий. А ну, хиба не прислухаються до мого «Старого Корделєра»?[10]) Хиба голос його не доходить в саму глиб Республіки?

Люсіль. Як би ви знали який успіх мало останнє число! З усіх боків йому пишуть: сльози, поцілунки, любовні признання . .

Щó, як би я була заздрісна! . . . Його благають рятувати край і надалі.

Герó. А скільки з цих друзів прийде йому на поміч, як на нього нападуть?

Каміль. Мені нікого не треба. Осьде мій каламарь! Осьде праща Давидова (показує на своє перо) тільки що звалила хвалька гільотіни, короля блазнів та забіяку. Я розбив люльку[11]) дядькові Дюшенові, ту знамениту люльку, схожу на єрихонську трубу, якій досить було покадити тричі навколо чиєїсь доброї слави, як та добра слава падала сама собою! Звідси вилетів удар, що вцілив нахабного страхополоха Голіата. Я підійняв проти нього тюкання його народу. Ти бачив оце тільки що навколо візка груби дядька Дюшена?[1]) Це мені спало на думку, щоб їх несли. Вигадка моя мала скажений успіх.

Герó. Мені щось спало на думку.

Каміль. Кажи що.

Герó. Чи ти коли думав про смерть?

Каміль. Про смерть? Ні, ні, я цього не люблю. Фе! Такий поганий дух!

Герó. Ти ніколи не думав як боляче вмирати?

Люсіль. Яке страхіття! От так розмова!

Герó. Ти добра, мила, лагідна дитина, а тим часом ти жорстокий, жорстокий як дитина.

Каміль (зворушено). Справді, ти думаєш я жорстокий?

Люсіль. Гляньте, у нього тепер сльози на очах!

Каміль. Це правда, та людина страждала. Піт конання . . Серце йому стискалося від жаху в дожиданню, що життя от-от урветься . . Ох! Це повинно бути страшенно боляче! Який би він не був гідний призирства, а він страждав як і чесна людина, може й більше. Бідний Гебе́р!

Люсіль (обіймаючи Каміля за шию). Бідний мій «Булі́-Була́», чого тобі журитись що там умре якийсь падлюка, що хотів тобі відтяти голову?

Каміль (сердито). Авжеж! А чогож вони напалися на мене з такими негідними докорами! Si quis atrâ dente me petiverit, inultus ut flebo puer!

Люсіль (до Геро́). А ви, посмійте ще раз сказати, що мій Каміль жорстокий!

Геро́. Певне, що посмію. Любий хлопчина! Він може найбільш жорстокий з нас усих.

Каміль. О! Не кажи цього, Геро́, бо я ще повірю.

Люсіль (до Геро́, сварючись пальцем). Скажіть, що то неправда, а то я видряпаю вам очі.

Геро́. Ну добре, нехай то неправда: найбільш жорстокі то є ви.

Люсіль. Слава Богу! на це я пристаю.

Каміль. Те, що ти сказав, Геро́, збентежило мене. Правда, я зробив стільки злого, а проте я не мав серця ні на кого. Я зробився прокурором «лихтаря». Я не знаю що то за диявольска задеракуватісь мене штовхає. То через мене Жірондини[12]) гниють в землі. Через мої обвинувачення Бріссо́[13]) покотилося тридцять молодих голов. Вони любили життя, як я його люблю; вони були сотворені для життя, для щастя, як і я. У них теж були лагідні, любі Люсілі. О, Люсіль! втікаймо, рятуймось від цієї крівавої праці, що так шкодить другим, а може й нам самим. Що як ми також .. Як ти також . . Як наш малий Горас! . . А! Чому мені не можна стати невідомим усім людям! Де той куток, що сховає мене від людських очей з жінкою, дитиною та книжками?

Філіппо́. Тебе закрутив вихор, з якого вже не можна вийти.

Геро́. Та не примушуй його залишатись у цій боротьбі, він не для неї.

Філіппо́. Він недавно сказав: треба виконати свій обовязок.

Геро́ (Вказуючи на Каміля, який обіймає Люсіль). Глянь на нього: чи не здається тобі, що обовязком нашого Каміля бути щасливим?

Каміль. Правда, я ніби покликаний бути щасливим. Бувають люде сотворені для того,

щоб страждати. Я маю огиду до страждання: я його зовсім не хочу.

Люсіль. Може я стала на перешкоді твойому покликанню?

Каміль. Моя Веста, мій добрий вовче, моя ти маленька Ларідон[14]) . . . Ти велика злочинниця. Ти зробила мене занадто щасливим.

Люсіль. Подивіться на нього! Щей скаржиться!

Каміль. Бо, бачиш, я стратив через те всю силу й всю віру.

Люсіль. Як так?

Каміль. Колись я вірив, що душа безсмертна. Дивлючись на людське горе я собі думав: світ був би безглуздим, як би чеснота не діставала нагороди десь-инде. А тепер я щасливий, так цілковито щасливий, що боюся, чи не дістав я свою нагороду на землі. Отак я стратив свій доказ, що душа безсмертна.

Геро́. Постарайся його ніколи не віднайти.

Каміль. Як просто бути щасливим! А так мало людей, що це уміють!

Геро́. Чим простіща річ, тим лекше людям її поминути. Кажуть ніби люде хотять бути нещасними, вони хотять цього непереможно: фараонів та Сезострисів, царів з ястребиними головами та кігтями тигрів, багаття Інквізіції, війни, яка нищить та руйнує, от що їм до

смаку. Щоб чомусь повірили, навколо треба темряви, таємниці. Треба безглуздого страждання, щоб викликати до себе любов. А розум, терпимість, взаємна любов, щастя . . . Фе! Це їх образити!

Каміль. Тобі гірко. Треба творити людям добре мимо їх волі.

Геро́. Тепер за це цілий світ узявся, а путнього нічого не виходить.

Каміль. Бідна Республіка! Що вони зробили з тебе? . . . О цвітучі ниви, помолоділа земле, повітря ваше стало лекшим, світло ясніщим, відколи ясний розум, своїм свіжим подихом, прогнав з неба Франції понурі забобони та старих готичних святих . . Танки мо́лоді на муріжках, героїчні війська, братні груди — бронзові мури, об які ламаються списи Европи . . радість краси, гармонійних форм, розмови під портиками, величні Панатенські свята, де проходять білорукі дівчата в білих туніках . . воля, життя, воля роскошів, перемога над усим негарним, нещирим, похмурим . . . Республіка Аспазії та прекрасного Алківіада, що з тебе зробилося? — Червоний ковпак, брудна сорочка, хрипкий голос, невідчінні ідеї маніяка, педантична різка учителя з Аррасу![15])

Геро́. Ти — атенець, що попав до варварів, Овідій серед скитів. Ти їх не переміниш.

Каміль. Принаймні спробую.

Геро́. Стратиш час, а може й життя.

Каміль. Чого мені боятися?

Геро́. Стережися Робеспєра.

Каміль. Я знаю його змалку: Друг має право все говорити.

Геро́. Неприємну правду лекше простити ворогові, ніж другові.

Люсіль. Мовчіть! Він мусить бути великим, мусить рятувати рідний край. — Хто инакше думає, не дістане моєї шоколади.

Геро́ (осміхаючись). Я більш нічого не кажу.

(Люсіль виходить.)

Філіппо́. Отже ти постановив розпочати акцію, Демулене?

Каміль. Так.

Філіппо́. Ну, то розпочавши, не завішуй зброї. Не вагаючись зажени їм своє перо в бік. Найгірша небезпека — отака партизанська війна, як ти ведеш. Ти задовольняєшся тим, що підганяєш їх своїми пекучими стрілами: цим ти піддаєш їм проти себе сили. Ціляй у серце, як що можеш: кінчай за одним разом!

Геро́. Друзі мої, я не погожуюсь на той напрям, який ви берете; та коли ви так постановили, то принаймні треба спробувати схилити на свій бік усі шанси. Отже, щоб розпочати війну не досить (нехай Каміль мені вибачить) — не досить пера Демулена. Народ не читає. Успіх «Старого Корделєра» вас заслі-

плює; він до юрби не доходить: у нього цілком инша публіка. Ти це добре знаєш, Каміле; тим сам нарікав, що видавець продавав одно число по двадцять су; його купують аристократи, от як ми; народ знає лиш те, що промовці говорять йому про нього в клубах, а вони не за тебе. Кричи скільки хочеш і набивай собі голову базарними висловами, ти ніколи не станеш людиною з народу. Єсть единий тільки спосіб вплинути на нього: напустити на них Дантона. Тільки його грім може зворушити цей неповоротний людський хаос. Дантонові досить струснути своєю гривою, щоб підійняти форум. Але Дантон ледачий, дрімає, занедбує Париж, не виступає в в Конвенті. Ніхто не знає, що з ним зробилось. Хто його бачив останніми часами? Де він? Що він робить!

(Входить Дантон з Вестерманом.)

Сцена II.

Ті Самі, Дантон, Вестерман.

Дантон. Дантон бенкетує. Дантон гуляє з дівчатами. Дантон відпочиває від своєї праці при другій праці, мов той Геркулес!

(Демулен іде Дантонові на зустріч і стискає сміючись йому руку. Вестерман з заклопотаним виглядом залишається на боці.)

Каміль. Геркулес не кидає свого кия поки є потвори, яких треба вбивати.

Дантон. Не говори про вбивання! Це слово наводить на мене жах. Франція куриться від крови: з землі, мов з різниці, встає дух порізаного мяса. Я оце переходив Сену, сонце сідало: Сена була червона, вона здавалося котила хвилі людської крови. Коли наші річки будуть отак закаляні, де ми їх вимиємо, де ми помиємо свої руки? Досить крови! Заплоднюймо Републіку! Нехай приходять жнива і нові покоління у відмоложенім ріднім краю! Кохаймось і орімо наші ниви.

Каміль. Хай Бог пошле нам вільний час на то, Дантоне! На тебе покладаємо надію.

Дантон. Чого ви хочете, хлопці!

Філіппо́. Щоб ти допоміг нам боротись!

Дантон. Нащо я вам здався? Чому я завжди все повинен робити? Ви всі однакові. Он і Вестерман. А він же чоловік, отой-о! Він воював; три, чи чотирі рази урятував батьківщину; перше ніж сідати до столу, він вам, для апетиту, переріже горло людині. І йому я теж мушу помагати! Чи треба, щоб я сів на коня і вимахував шаблею замісць нього?

Вестерман. Коли треба битись, то я нікому не відступлю свого місця. Виведи мене на поле, покажи військо, яке треба змести і побачиш чи я зумію це зробити. Але говорити, відповідати

на балаканину в Конвенті, росплутувати гидкі махинації тої сволочи в Комітеті, що хоче мене знищити — я цього не вмію. Мені в Парижі здається, що я пропав: вони мов та зграя собак, напали на мене ззаду, а мені заборонено поворухнутись; я мушу все терпіти і не смію нічого робити для своєї оборони. Невже ви допустите, щоб мене розірвали і не прийдете мені на поміч? Грім би тебе побив! Я ж за вас боровся, у нас одні ж і ті самі вороги. Моя справа є також вашою справою: твоя — Дантоне, твоя, — Філіппо́, ти це добре знаєш!

Філіппо́. Я знаю, Вестермане, якобини переслідують тебе своїми скаженими вигуками тому, що ти, так само, як і я, нападав на Росіньоля, Ронсена та всіх злочинців, які безчестять армію. Ми тебе не покинемо.

Каміль (до Дантона). Треба братися за діло. Я даю своє перо, а Вестерман свою шаблю. Веди нас, Дантоне. Ти маєш досвід, знаєш юрбу, знаєш стратегію революції: стань у нас на чолі, треба ще раз зробити Десяте Серпня.

Дантон. Трохи згодом.

Філіппо́. Ти зходиш з арени, тебе забувають. Показуйся. Що ти робиш цілими тижнями залізши в свою провінцію?

Дантон. Я обіймаю рідну землю, щоб, як той Антей, набратися нової сили.

Філіппо́. Ти шукаєш нагоди, щоб вийти з бою.

Дантон. Я не вмію брехати. — Це правда.

Каміль. Що тобі сталось?

Дантон. Мені осточортіли люде. Маю їх ось поки! Готов блювати!

Геро́. Жінкам, здається, ти даєш більше уваги.

Дантон. Жінки, принаймні, мають щирість бути тим, чим вони, чим всі ми є: скотиною. Вони просто йдуть до задоволення своїх потреб, не дбають о те, щоб дурити себе, прикривати свої інстинкти покровом розуму. Я ненавижу ліцемірство інтелігенції, оптимистичне ідіотство цих ідеалістів, цих диктаторів безсилля, які називають розпустою щирість законних потреб і удають, що роблять опір природі для того, щоб, під назвою чесноти, задовольнити своє черезмірне честолюбство і свій скаженний інстінкт до руйнування. О! Бути тільки скотиною! Доброю, чесною скотиною, що нічого іншого не хоче, як тільки любити других, аби лише їй дали місце на сонці!

Каміль. То правда, нас розїдає лицемірство.

Дантон. Найгірше з лицемірств, лицемірство книжалу. Праведна гільотина!

Філіппо́. Ми знищили Капета для того, щоб Тайян, Фуше́, Коло́ д'Ербоа відновили драгонади в Бордо та Ліоні!

Каміль. Ці маніяки заснували нову релігію, світську та ще й примусову, яка дозволяє проконсулам вішати, четвертувати і палити во імя чесноти.

Дантон. Немає для держави більшої небезпеки, як люди з прінціпами. Вони не дбають проте, щоб зробити добре, а тільки про те, щоб мати рацію; їх не зворушує ніяке страждання. Єдина мораль, єдина політика — це перевести свої ідеї.

Геро́ (насмішкувато деклямує):

Чесна людина має инші бажання!
Має щастя тоді лиш, як полекшить
страждання.

Люсіль (входючи, підхоплює останні слово і, не думаючи, говорить далі):

Піп-же про теє мало що дбає,
Свого осла тільки знай поганяє,
Йому й байдуже, чи малій тварині
Дуже приємно його везти, чи ні.

Геро́. Одначе! Ну, ви знаєте своїх поетів!

Люсіль. А шо-ж тут лихого? Кожен знає «Орлеанську дівчину».

Дантон. Маєш рацію, голубко Це молитовник чесних жінок.

Геро́. Чи ви коли деклямували її Робеспі'єрові?

Люсіль. Боже мене борони!

Каміль. Чи ви бачили його, коли при ньому сказати щось скоромне? Но чолі роблятся великі зморшки і лізуть аж на череп; руки йому поскорчуються; скривиться мов та малпа, в якої болять зуби.

Геро́. Це в нього від батька. Це Руссо навчив його так ненавидити Вольтера.

Люсіль (не подумавши). Як! Він син Руссо?

Геро́ (насмішкувато). А ви й не знали?

Дантон. Це все єзуїтство! Він більше зіпсований ніж инші. Коли хто ховається з тим, що любить радість життя, то вже неморальна людина.

Філіппо́. Можливо. Але як що Робесп'єр любить радість життя, то він це добре ховає: і він має рацію, Дантоне. Ти то занадто показуєш. Ти готов пожертвувати маєтком за одну ніч в Пале-Рояль.

Дантон. Хиба в маєтку щастя?

Філіппо́. А тим часом ти компромитуєш свою репутацію; опінія слідкує за твоїми кроками; а що скажуть нащадки, коли довідаються, що Дантон на передодні рішучого бою за державу, тільки й думав про гульню?

Дантон. Опінія — продажна жінка; на честь мені наплювати, а будуче — то смердюча яма.

Філіппо́. А чеснота, Дантоне.

Дантон. Піди спитай у моєї жінки, чи вона моєю задоволена?

Філіппо́. Ти сам того не думаєш, що ти говориш. Ти сам себе залюбки порочиш і граєш в руку свім ворогам.

Вестерман (який ледве себе стримував, вибухає). Усі ви балакуни й хвальки! Одні похваляються своєю чеснотою, другі — зіпсованістю. Ви тільки й умієте, що ляпати язиками. Паріж ваш — гніздо адвокатів та прокурорів. Вам загрожує ворог. Дантоне, хочеш ти наступати, чи ні?

Дантон. Дайте мені спокій! Я стратив своє життя і спокій, щоб рятувати Републіку: вона не варта й одної години з тих, які я їй віддав тоді. Дантон купив право жити нарешті для себе.

Каміль. Дантон не купив собі права бути Сієсом.[17])

Дантон. Чи я сліпа коняка, засуджена крутити топчак, доки не здохну?

Каміль. Ти кинувся на шлях, де з обох боків прірви. Тобі не можна вернутись. Треба йти. У тебе за спиною ворог: тільки ти спинишся, він скине тебе в прірву. Він уже здіймає руку і заміряється на тебе.

Дантон. Мені досить буде повернутись і показати свою пику, щоб звалити їх з ніг.

Вестерман. Ну так чого-ж? Чого-ж ти ждеш?

Дантон. Згодом.

Філіппо́. Твої вороги ворушаться. Більо́-Варе́н вигукує скажені слова проти тебе. Вадє жартує з того, що ти скоро впадеш. По Парижу вже ходила чутка про твій арешт.

Дантон (знизуючи плечима). Дурниця! Вони не посміють.

Філіппо́. Ти знаєш, що Вадє казав! Я не хотів переказувати тобі цих паскудних слів. Вадє сказав про тебе: «Ми скоро його випотрошимо, того нафаршованого коропа».

Дантон (гримає). Вадьє це говорив? Ну добре, скажи йому, тому падлюці, що я ззім йому мізок, я розчавчу йому череп. Коли я боятимусь за своє життя, я стану гірший за людоїда!

(Піниться від злости.)

Вестерман. Нарешті! . . Ходім!

Дантон. Куди?

Вестерман. До клубу, говорити, підіймати народ, скинути Комітети, звалити Робесп'єра.

Дантон. Ні.

Філіппо́. Чому?

Дантон. Пізніще. Я не хочу.

Каміль. Ти погубиш себе, Дантоне!

Вестерман. Мені спирає дух, коли я бачу, як страх перед ділом гнітить тут чесних людей. Яка диявольська отрута тече в цьому повітрю, щоб такі люде, як ви, за день до ґільотіни, стояли склавши руки і чекали, не сміючи по

ворухнутись, чи то, щоб боронитись, чи тікати? Я більш не можу. Я вас покину. Я виступлю сам. Піду до того Робесп'єра, якого ви всі так боїтесь: (бо ви його боїтесь, хоч і глузуєте з нього; ваша несміливість дає цьому пройдисвіту всю його силу). Я кину йому правду в вічі: він у перший раз побачить людину, що робить йому опір. Я розіб'ю цей ідол! (бурно виходить).

Філіппо́. Я піду з тобою, Вестермане.

Дантон (спокійно, трохи з призирством). І нічогісенько він не розіб'є. Робесп'єр на нього подивиться, — оттак о, і край. Бідака!

Філіппо́. Дантоне! Дантоне! Де ти? Де велетень Революції?

Дантон. Ви страхополохи. Нема чого боятись.

Філіппо́. (Виходить.)

Геро́ (встає, бере капелюх і збирається йти).

Каміль. Ти також ідеш, Геро́?

Геро́. Каміле, ти зовсім не надаєшся до такої боротьби як хоче Вестерман: я це знаю. Отже вийди з неї зовсім. Нехай тебе забудуть. На що тобі говорити?

Каміль Щоб заспокоїти мою совість.

Геро́ (мовчки знизує плечима, цілує руку Люсіль). Прощайте, Люсіль.

Люсіль. До побачення.

Геро́ (осміхаючись). Хто те знає?

Каміль. Куди ти йдеш?

Геро́. На вулицю Сент-Оноре́.

Дантон. Також з візітою до Робесп'єра?

Геро́. Ні: мій звичайний прохід. Дивлюсь як проїздять повозки.

Каміль. Я думав, що ти не любиш на те дивитись.

Геро́. Це щоб навчитись вмирати.

(Виходить, за ним Люсіль.)

Сцена III.

Дантон, Демулен.

Дантон (слідкуючи очима за Геро́). Бідний, він турбується; він докоряє мені моєю апатією. І ти також, Каміле, ти маєш охоту лаяти мене, я це бачу в твоїх очах. А ну лишень, не женуйся, хлопче! Ти маєш мене за страхополоха? Ти думаєш Дантон жертвує друзями і своєю славою для свого черева?

Каміль. Дантоне, чому ти не хочеш?

Дантон. Діти ви, Дантон не збудований по мірці других людей. Вулканичні пристрасти палають в оцих грудях; та вони роблять з мене тільки те, що я хочу, щоб вони робили. Серце моє має безмежні бажання, почуття мої ревуть, мов ті льви; але смиритель осьде о! (Показує на голову.)

Каміль. Яка ж твоя думка?

Дантон. Щадити рідний край. За всяку ціну врятувати його від наших злочинних чвар. Знаєш ти від чого гине Республіка? Їй бракує середніх людей. Занадто багато розумних піклуються державою. Для одної нації занадто мати: Міра́бо́, Бріссо́, Верньо́, Мара́, Дантона, Демулена, Робесп'єра. Одного з цих геніїв досить було б, щоб повести Републіку до перемоги. А разом — вони пожирають один одного, а Франція спливає кровю від їх ненависти Я сам занадто брав участь в тому, хоч моє серце каже мені, що я ніколи не боровся проти француза, не будучи примушеним до того для оборони свого життя; і що, навіть, у захваті боротьби я робив усе, щоб урятувати своїх переможених ворогів. Я не стану тепер, задля особистих інтересів, роспочинати боротьбу з найбільшим, слідом за мною, в Републіці чоловіком. Ліс рідчає навколо нас, я не хочу винаселювати Републіку. — Я знаю Робесп'єра: я бачив, як він вийшов з землі, як ріс зо дня на день, своєю впертістю, своєю працьовитістю, своєю вірою в ідею: по мірі того росло й його честолюбство, брало гору над Національним Зібранням, над Францією. Одна ще тільки людина заступає йому сонце: моя популярність рівна його популярности і його хороблива амбіція від того страждає. Кільки раз — я віддаю йому цю справедливість — він намагався

притлумити свої заздрісні інстінкти. Але фатальність подій, його заздрість, дужча за розум, мої скажені вороги, що нацьковують його, все це веде нас до конфлікту. Який би не був з того наслідок, Республіка захитається до своїх основ. Ну добре! Нехай я дам приклад саможертви. Нехай його честолюбство має спокій від мого! Я випив повну чарку цього гіркого трунку, у мене й досі гірко від нього в роті. Нехай Робесп'єр допиває, коли хоче! Я ховаюсь у своє шатро. Я буду меньш злопамятним ніж Ахілес і терпеливо дожидатиму, щоб він простяг мені руку.

Каміль. Коли один з вас мусить поступитись, то чому ти, а не він?

Дантон (знизавши плечима). Бо я один на то здатний. — (помовчавши) — і тому, що я дужчий?

Каміль. Проте, ти ненавидиш Робесп'єра.

Дантон. Моє серце не знає ненависти. Я жовчі не маю, — не завдяки чесноті — я її не знаю —, але по моїй вдачі.

Каміль. Чи тобі не страшно залишити поле своєму ворогові?

Дантон. Гм! Я вивірив його силу: він міг би довести драму до четвертої дії, але розвязку безумовно спартачить.

Каміль. А до того часу скільки зла він може зробити! Твоя сила — це єдине, що стримує насильство і фанатичний терор. А що ти

робиш з своїми друзями? Покидаючи їх тій долі, яка їм загрожує?

Дантон. Я служу їм краще склавши на деякий час свою владу. Тепер вони несуть кару за той страх, який я вселяю. Робесп'єр мене послухає, коли заздрість дозволить йому перевести дух. А у мене будуть вільніщі руки, коли я не буду вже представником партії, а людскости. Людей треба мати за дітей і вміти поступатись їм цяцьками на які вони зазіхають і тим запобігти тому, щоб через свою дурну упертість вони не привели нас до руїни.

Каміль. Ти занадто благородний. Такої самопожертви ніхто не зрозуміє. Робесп'єр не зможе повірити, що ти щиро йому поступаєшся: його недовірливий розум шукатиме і знайде Макіявеличні хитрощі. Стережися, щоб твої вороги не використали твого відречення, щоб нанести тобі смертельний удар.

Дантон. Дантон не відрікався: він тимчасово виходить з бою, але стоїть весь час на поготові. Не бійся: я сам один дужчий за них усіх укупі, а таким людям як я не страшно, щоб їх забули: досить їм трохи помовчати, щоб дати відчути велику порожнечу в світі, якої без них не можна заповнити. Я навіть служу своїй популярности, коли відхожу трохи набік. Ніж сперечатися з ахеянами за владу, я подивлюся, як вона розчавить їхні немічні плечі

Каміль. Вони вжиють її проти першого тебе. Уся псарня Вадьє кинеться на свою здобич.

Дантон. Я не одному роспорю черево! Я звик битися з потворами. Малим я боровся з бугаями. Оцей розбитий ніс, оця розірвана губа, на цілій пиці це все сліди їхніх крівавих рогів. Здичалі свині, за якими я раз з галасом гнався через луг, скаженно вчепилися мені в живіт. Я не боюся тих Вадьє. А до того-вони ще й боягузи.

Каміль. А як вони всежтаки обісміляться? Щоб піддати собі відваги вони оце покликали Сен-Жюста з армії; кажуть вони дожидають його повороту, щоб розпочати акцію.

Дантон. Ну добре, як що вони доведуть мене до краю, нехай на них впаде відповідальність боротьби. У мене груба шкура і терпеливо зносить образи. Але вже як я на них кинусь, то не спинюся аж доки все не рознесу. Злиденні! Та я їх за один раз ковтну!

Сцена IV.

Ті самі. Робесп'єр, Люсіль.

Люсіль (входить поспішно, бігцем до Каміля, переляканим голосом). Робесп'єр! . .

Робесп'єр (входить, холодний, спокійний гостро і швидко оглядає всіх, не робить жадних жестів).

Каміль (з ввічливою поспішністю і трохи іронично іде йому назустріч). А! Любий Максіміліяне, як до речі. Вже з годину ти керуєш, хоч неприсутній, нашою розмовою.

Дантон (ніяково). Добридень, Робесп'єре. (Стоїть нерішучо, не знаючи, чи простягти йому руку, чи ні і жде, щоб суперник почав першим. Робесп'єр не відповідає, холодно стискає руку Люсіль і Камілеві, коротко киває головою Дантонові і сідає. Каміль і Дантон стоять. Люсіль весь час рухається.)

Люсіль. Як мило з твого боку знайти серед своєї праці час нас відвідати! Сідай ближче до вогню. На дворі такий туман, що душу тобі виморожує. Як живеться твоїй любій господині, громадянці Дюпле́, та моїй приятельці Елеонорі?

Робесп'єр. Спасибі, Люсіль. — Каміле, мені треба з тобою поговорити.

Люсіль. Може я вам заважаю?

Робесп'єр. Ні, ти ні.

Каміль (спиняючи Дантона, що робить рух, щоб вийти). Дантон поділяє всі наші думки.

Робесп'єр. Так кажуть. Я вагався цьому вірити.

Дантон. Тобі це не подобається.

Робесп'єр. Може.

Дантон. Що ж ти зробиш? Одному ти ніколи не зможеш запобігти: Дантона люблять.

Робесп'єр. Любов — це банальне слово, воно рідко коли буває правдою.

Дантон (зло). Кажуть, бувають люде, що зовсім її не знають.

Робесп'єр (трохи помовчавши, холодно, з трохи нервовими рухами). Я пришов не для того, щоб розмовляти про Дантонові роспуства. — Каміле, не дивлячись на мої попередження, ти уперто звертаєш на стежку, на яку, тебе штовхають злі поради та твоя власна необдуманність. Твій злочинний памфлет посіє розбрат по цілій Франції. Ти тратиш свій розум на те, щоб захитати довірря до людей потрібних Републіці. Всі реакціонери озброюются твоїми сарказмами проти Революції. Вже віддавна я поборюю зненависть, яку ти викликаєш; я вже двічі врятував тебе: завжди я тебе не рятуватиму. Держава повстає проти змов бунтарів; я не маю жадної волі проти волі держави.

Каміль (ображений і образливо). Не турбуйся і не думай стільки про мене. Твоя запопадливість зворушує мене, Максіміліяне, але мені нікого не треба: я сам умію боронитися і вмію ходити без поводу,

Робесп'єр. Не супереч більше, легкодуше; легковажність твоя — це єдине, що тебе виправдує.

Каміль. Я не хочу жадного виправдання. Я маю заслуги перед рідним краем. Я бороню Републіку проти републіканців. Я говорив вільно, я сказав правду. Коли не можна всієї

правди сказати, то Републіки більше немає. Републіка мусить мати зразком вітри, що дмуть над морскими хвилями: Tollunt sed attolunt. Хвилюють їх, але до гори не здіймають.

Робесп'єр. Републіки немає, Демулене. Ми її робимо. Волею Волі не зробиш. Як Рим в тяжку хвилину, так і нація в небезпеці скорилися диктатурі, щоб зламати перешкоди і бути переможною. Насмішкою було б заявляти, що коли Европа і партійні чвари загрожують знищити назавжди Републіку, хтось має право все говорити, все робити і своїми словами і вчинками давати зброю в руки ворогів.

Каміль. Яку ж зброю я їм дав? Я боронив що є найчистіщого на світі: братерство, святу рівність, лагідність законів, те res sacra miser, цю повагу до нещастя, яку наказує наша висока конституція. Я навчав любити Волю. Я хотів, щоб перед очима народів засіяв променистий образ щастя.

Робесп'єр. Щастя! От де зловіще слово, яким ви притягуєте до себе всіх егоістів і всіх ненаситних. Але ми пропонуємо людям щастя не перзеполітанське, але спартанське щастя. Щастя, це є чеснота. Але ви, ви зловживаєте цим святим виразом, щоб розбудити в низьких душах бажання злочинного щастя в забуттю про других та насолоді роскошами. Такої

думки треба соромитися, вона скоро згасить полумя Революції! Нехай Франція навчиться страждати, нехай вона бачить насолоду в стражданню за Волю, в пожертвованню своїм добробутом, своїм почуттям ради щастя цілого світу!

Каміль (тоном ввічливої насмішки, що під кінець стає різким і гострим). Максіміліяне, слухаючи тебе, я пригадав собі один уступ з Платона: «Коли я чую, казав добрячий генерал Лахез, коли я чую як людина говорить добре про чесноту і коли це справжній санкюлот, гідний тих слів, які він говорить, то це для мене невимовна насолода; мені здається, що це єдиний музика, що творить досконалу гармонію: бо всі його вчинки відповідають його словам, не тільки згідно якобинській і Женевській моді, але згідно французькому тонові, що єдиний заслуговує назви республіканської гармонії. Коли до мене говорить така людина, він сповнює мене радістю і всякий подумає, що я скаженно люблю промови, так жадібно я слухаю його слова. Але той, хто виспівує чесноту, якої сам не дотримується, мене жорстоко засмучує і чим краще він говорить, тим більше відвертає він мене від своєї музики» (Під кінець цієї промови Демулен повертається спиною до Робесп'єра, який встає без жестів і без слів, щоб іти собі. Люсіль, стурбована напрямом, який взяла розмова, не спускає очей з Робесп'єра, бере його за руку і пробує жартувати.)

Люсіль (вказуючи на Каміля). Цей поганий хлопчисько раз у раз сперечається. Як би ти знав до чого він мене часом доводить! Любий Максіміліяне, ви все однакові. Ви сперечаєтеся так само як в школі в Аррасі.

(Робесп'єр, холодний, не відповідає і збирається йти.)

Дантон (змінивши тон підходить до Робесп'єра з щирою сердечністю). Робесп'єре, ми всі троє винні. Будьмо людьми, що слухаються тільки розуму і вміймо приносити наші кривди в жертву рідному краю. Я йду тобі назустріч і простягаю тобі руку. Вибач мені нетерпеливе слово.

Робесп'єр. Дантонові здається, що досить одного слова, щоб загладити образу. Тому хто образив не тяжко забувати свої образи.

Дантон. Я розуміється помиляюся, коли у своїх противників хочу бачити таку саму великодушність, як у мене самого. Але думка про Републіку мусить переважати: Републіка потрібує моєї енергії і твоїх чеснот. Коли моя енергія тебе відштовхує, думай про те, що твої чесноти викликають в мені огиду: отже ми квіти. Зроби так як я: заткни собі носа і рятуймо рідний край.

Робесп'єр. Я зосім не думаю, щоб одна людина була потрібна Републіці.

Дантон. Це слова всіх заздрісних. З цією гарною думкою вони холостять націю і позбавляють її всього, що творить її силу.

Робесп'єр. Там немає сили, де немає довірря.

Дантон. Ти мені не довіряєш? Ти віриш дурницям, які про мене оповідають, галюцінаціям Білльо́-Варе́на? Подивися на мене. Невже у мене обличчя лицеміра? Ненавидь мене, але не підозрівай мене!

Робесп'єр. Людей судять по вчинкам.

Дантон. Що ти можеш мені закинути?

Робесп'єр. Ти тримаєш за одно з усіма партіями.

Дантон. У мене братерська душа для всіх нещасних.

Робесп'єр. Вихвалюються тим, що не мають зненависти і справді не мають її до ворогів Републіку, але цим руйнують Републіку. Милосерддя до ката, це — жорстокість до жертви. Ця лагідність примусила вже нас рівняти міста з землею; вона коштуватиме нам колись тридцять років горожанської війни.

Дантон. Ти скрізь вбачаєш злочинство! Це божевілля. Ти хорий, лікуйся, але не примушуй здорових пити мікстуру. Републіка пожирає сама себе. Ще є час спинити цей безглуздий жорстокий терор, що лютує у Франції. Але коли ти не поспішиш, коли ти не обєднаєшся з нами, то скоро сам не будеш в стані спинити його руйнуючої сили; силкуватимешся надаремне: він тебе спалить разом з другими.

Нещасний, хіба ти не бачиш, що зо дня, коли Дантона не буде, удар вразить тебе першого? Я тебе ще захищаю від пожежі.

Робесп'єр (відсовуючись від Дантона. холодно). Нехай мене палить!

Каміль (тихо до Дантона). Ти забагато сказав, Дантоне; ти вразив його самолюбство.

Дантон. Во імя рідного краю, Робесп'єре, того рідного краю, який ми однаково палко любимо і якому ми все віддали, даймо повну амністію всім друзям і ворогам, аби тільки вони любили Францію! Нехай ця любов змиє усі підозріння, всі помилки! Без неї немає чесноти. Як вона є — немає злочинства!

Робесп'єр. Без чесноти, батьківщини немає!

Дантон (наступаючи, загрожуючо). Ще раз прошу в тебе миру. Подумай, чого мені коштує йти тобі назустріч. Але я проковтну кожне пониження, коли воно на користь Республіці. Дай мені руку. Випусти Фабра, поверни Вестермана до армії, захисти Геро́ і Філіппо́ проти скаженних!

Робесп'єр, Я можу тільки боротися проти злочинства, а не керувати ним.

Дантон (от-от вибухне, стримується). От же ти війни хочеш, Робесп'єре? Подумай гарненько.

Робесп'єр (байдужий, повертається спиною до Дантона і звертається до Демулена). Каміле, в останнє; припиниш свої напади на Комітет?

Каміль. Нехай не заслуговує їх.

Робесп'єр. Скорися, як і инші наказам нації.

Каміль. Я представник нації: я маю право говорити за неї.

Робесп'єр. Ти повинен подавати приклад послуху законам.

Каміль. Ми занадто добре знаємо як закони робляться. Ми всі адвокати, прокурори, правники, Робесп'єре; ми знаємо що́ покривається величністю законів. Я б сміявся, дивлючись на нас укупі, як би не думав про сльози, які ллються через ту комедію, яку ми граємо. Люде задорого платять за нас. Чеснота сама не варта тої ціни, яку ми за неї вимагаємо, тим меньче варто її злочинство.

Робесп'єр. Хто не має сили для того, щоб виконати своє завдання, не повинен брати його на себе. Хто ж узяв, повинен їтти мовчки наперед, аж поки не впаде під його тягарем.

Каміль. Я готов приносити себе в жертву, але не других.

Робесп'єр. Прощай, подумай за Геро́.

Каміль. Чому ти згадуєш Геро́?

Робесп'єр. Геро́ арештували.

Дантон, Каміль. Арештували? Він тільки що тут був!

Робесн'єр. Я знаю.

Люсіль. Але що ж він зробив? Максіміліяне, в чому його провина?

Робесп'єр. Він переховував вигнанця.

Каміль. Він виконував свій обовязок.

Робесп'єр. Комітет виконав свій.

Дантон (вибухає). Паскудо! Ти мене провокуєш! Ти оттак хочеш нас усіх перерізати, один по одному? Ти обрубуєш дубові найбільші гиляки, перше ніж узятись до стовбура? . . Коріння моє іде вглиб землі, до самого серця французького народу. Вирвавши його ти знищиш Републіку. Як я впаду то роздавлю усіх вас, і гидкі пацюки, що гризуть мене, перші будуть жертвами. Моя довготерпеливість піддає вам духу? Нечисть нахабно налазить на мене . . Цього вже досить. Лев обтруситься . . Та хиба ти не знаєш, мизерний, що як би я схотів, я б тебе роздушив пальцями, мов ту вошу! Хай живе війна, коли ви її хочете! Запал минулих боів ударив мені в голову. Голос цей, що занадто довго мовчав почують знову, він знов кине народ в бій проти тиранів.

Каміль. Ми поведемо напад на нові Тюйлері. «Старий Корделєр» засурмить до наступу.

(Робесп'єр не змигнувши оком прямує до дверей. Люсіль, смертельно стурбована, не маючи сили розмовляти, зникає на хвилю в сусідню кімнату і поспішно вертається з дитиною на руках і підносить її Робесп'єрові.)

Люсіль. Максіміліяне! . .

(Робесп'єр повертається, дивиться на малого Гораса, хвилинку вагається осміхається до нього, потім бере його й сідає. Цілує дитину, дивиться на Люсіль і на Каміля. Потім, весь час мовчки, віддає дитину Люсіль і виходить не дивлячись ні на кого. Уся ця сцена відбувається дуже стримано, без жадного помітного зворушення, крім у Люсіль.)

Сцена V.

Каміль. Бідна́ Люсіль, ти занепокоїлась?

Люсіль. О Каміле, Каміле, який ти необережний!

Каміль. А тільки що ти сама мене підбивала.

Люсіль. А! Як я тепер жалкую!

Каміль. Треба говорити те, що думаєш. А зрештою (знизує плечима)! Чи ба! Мені нема чого боятися: він мене любить, він мене завжди боронитиме!

Люсіль. Мені страшно.

Каміль. Йому страшніще ніж нам: голос Дантона вже зробив своє. Він з тих людей, що люблять тільки тих, кого бояться. А ну лишень! Треба побачитись з нашими, порозумітися з ними. Не гаймо часу . . . Ходимо, Дантоне.

Дантон (сидючи, розсіяно). Еге. Куди ходім?

Каміль. До Філіппо́, до Вестермана, щоб рятувати Геро́.

Дантон. Завтра, завтра.

Каміль. Буде запізно

Дантон (дуже сумно, дуже лагідно). Люсіль, почитай мені що небудь, пограй мені, розваж мене.

Люсіль. Що тобі таке?

(Стаючи за ним схиляється йому на плече; він бере її руку і тулить до щоки.)

Дантон. О Републіко! Самій себе нищити. Нищити працю рук своїх, нищити Републіку! Чи ми будемо переможцями, чи вони, хиба не все одно? Переможені і одні і другі!

Каміль. Чи так, чи сяк, а ми переможці, увінчані славою!

Дантон (рішучо, встаючи). Ходім, і нехай цілий світ здрігнеться від гуку з яким впаде Републіка! . .

ДІЯ II.

Кімната Робесп'єра в родині Дюплé. Вікно. Двоє дверей. Голі, побілені стіни. Ліжко оріхового дерева з синіми в білих квіточках заслонками. Дуже скромне бюрко. Кілька соломяних стільців. Полиці з книжками На вікні в шклянці кілька квіток. На авансцені посередені груба, з одного боку її стілець, з другого — ослін. Ліворуч двері до Дюплé. З вікна видко подвіря де працюють теслярі. Чути як робітники забивають цвяхи, гемблюють і пиляють. Робесп'єр сам. Сидить коло бюрка.

Сцена I.

Пані Дюплé, Робесп'єр.

Пані Дюплé (відчиняє двері). Я тобі заважаю, Максіміліяне?

Робесп'єр (привітно осміхаючись). Ні, громадянко Дюплé.

(Простягає їй руку.)

Пані Дюплé. Все працюєш. Ти й не лягав цієї ночі.

Робесп'єр. Я був у Комітеті.

Пані Дюплé. Я чула як ти вернувся. Вже було по третій годині. Але хиба ти не міг виспатись уранці?

Робесп'єр. Я мало сплю, ти це знаєш: я привчив своє тіло слухатися.

Пані Дюплé. Ти обіцяв мені не сидіти до пізна. Ти втомлюєшся і ще занедужаєш. Що ж тоді буде з нами?

Робесп'єр. Мої милі друзі, вам же доведеться таки призвичаюватися обходитися без мене. Я ж не ввесь час тут буду.

Пані Дюплé. Як? ти хочеш від нас ітти?

Робесп'єр (разом щире і підкреслюючи). Ні, але проте, я піду від вас швидче, ніж ви думаєте.

Пані Дюплé. Цього я тобі не дозволю: я збираюся підти першою, але я ще не поспішаюся.

Робесп'єр (осміхающись). Я був би спокійніщий, як би знав, що про мене меньче дбають.

Пані Дюплé. Як? Тобі неприємно, що тебе люблять?

Робесп'єр. Франції було б краще, як би вона меньче думала про Робеспєра, а більше дбала про волю.

Пані Дюплé. Воля і Робесп'єр — то одно.

Робесп'єр. Оце мене й турбує. Я боюсь за її здоровля.

Пані Дюплé (підходить до вікна). Який вони здіймають галас на подвіррю! Я певна, що це стукотіння молотком та гемблем тобі заважає. Двадцять раз я просила Дюплé, щоб робітники не починали так рано працювати, щоб не будити тебе, як ти спиш; але він каже, що ти заборонив робити зміни.

Робесп'єр. Його правда. Я відпочиваю від цієї розміреної діяльности навколо мене. Праця має добрий вплив і на инших, і на самого себе. Вона відсвіжує отруйне і убивче повітря після повних гарячкових думок ночей, в які ми примушені жити.

Пані Дюплé. Через яку саме працю ти сьогодня не спав?

Робесп'єр. Не працю, а турботи.

Пані Дюплé. У тебе заклопотаний вигляд, мов на передодні катастрофи.

Робесп'єр. Так, катастрофи.

Пані Дюплé. І ти не можеш її попередити?

Робесп'єр. Далеко ні, я мушу її виконати.

Пані Дюплé. Я не маю права тебе роспитуватися: але сьогодня не треба журитись, уся оселя сьогодні святочно настроєна: Лебá і Сен-Жюст повернулися цієї ночі з армії.

Робесп'єр. Сен-Жюст повернувся? Тим краще: мені потрібна його воля.

Пані Дюплé. Я забула тобі сказати: Там якийсь генерал хоче тебе бачити, генерал Вестерман. Він ще вдосвіта прийшов, та я не пустила його сюди. Він сказав що за годину повернеться. Пустити його?

Робезп'єр. Не знаю.

Пані Дюплé. Він уже довго чекав на дворі. Саме дощ ішов.

Робесп'єр. Добре.

Пані Дюплé. Ну й погода була сьогодня вночі! Я вернулась мокрісенька.

Робесп'єр. Де ж ти була?

Пані Дюплé. На базарі. З півночі стояла в черзі. От штовхались! Й на хвилинку не можна було задрімати; одразу тебе спихали з твого місця. А як одкрили брами, то счинилися бійка. На щастя я вмію боронити свої права. Ну, я дістала чверть масла і троє яєць.

Робесп'єр. Троє на цілу родину, — це не багато.

Пані Дюплé. Елеонорі, Елизаветі і тобі — моїм трьом дітям.

Робесп'єр. Добряча матусю Дюплé, і не думай, щоб я одняв у тебе шматок з рота.

Пані Дюплé. Ти ж не відмовиш мені, я тільки для тебе туди й ходила. Ти хоровитий, нездужаєш на живіт. Як би ти ще хоч мнясо їв! Але ж ти забороняєш купувати.

Робесп'єр. Мяса так мало. Нехай зостається військовим та хворим. Ми видали наказ щоб був світський піст. Я й мої товариші повинні подавати приклад.

Пані Дюплé. Не всі такі совісні, як ти.

Робесп'єр. Я знаю; я бачив як деякі бенькетують серед загального лиха: мене це в жах кидає. Кожен з отаких бенкетів одіймає у батьківщини силу зо тридцяти її оборонців.

Пані Дюплé. От лихо! Нема більше ні мяса, ні птиці, ані набілу. Городина вся йде для армії. А до того ще нічим палити. Сьогодні, другу ніч Дюплé стояв у черзі коло баржі з вугіллям, оце повернувся з порожніми руками. А про дрова нічого й думати. Знаєш яку ціну заправили з мене за стос? — Чотиріста франків! — Щастя що до весни вже йдеться. Ще один місяць і було б по нас. Відколи живу не зазнала такої лютої зіми.

Робесп'єр. Так, тобі тяжко прийшлося, вам усім, бідному жіноцтву, тяжко приходится але скільки у вас відваги! Хоч признайся, що, не зважаючи на всі ці труднощі ви зазнали також і радости прикладати рук, усі, від найменьчого до найбільшого, до великої справи: цілого світу!

Пані Дюплé. То правда, я щаслива. Щоб не прийшло тепер, а час, який ми перебуваємо в оціх злиднях зостанеться найкращим у нашому життю: це не звичайні безглузді страждання, що ні до чого не доводять. Від кожного дня, що ми постимо, нація збогачується. А як пишаємося тобою, Максіміліяне! Учора, перучи, я собі думала: яка я не на є бідна міщанка, яка не забезпечена на завтрішній день і як не тяжко мені розпочинати щодня погоню за насушним хлібом, проте я працюю для добробуту рідного краю: праця моя не йде на даремне; кожне з моїх зусиль зараховується для перемоги і разом з вами я йду на чолі людскости.

(Робітники на подвіррю співають:)

Куймо, рубаймо й пиляймо
Держало до списа, до мушкета приклад.
Сили усі прикладаймо,
Оборонці Републіки, вам нічого не бракуватиме.

Пані Дюплé (осміхаючись). Вони тільки що скінчили замовлення для Північної Армії: хоч і на голодний живіт, а вони собі щасливі.

Робесп'єр. Прекрасний народ! Як добре творити з тобою одно! Як подарувати тим, що намагаються засмітити це джерело самовідречення і саможертви?

(Чути як Вестерман нетерпляче гукає на подвіррю.)

Пані Дюплé. Це генерал! Його бере нетерплячка.

Робесп'єр. Скажи йому, щоб ішов сюди.

(Пані Дюплé виходить. — Робесп'єр кидає погляд в дзеркало. В один мент обличчя його міняється, стає твердим, непорушним, холодним.)

Сцена II.

Робесп'єр, Вестерман.

Вестерман (входить бурхливо). Грім би тебе побив! Насилу! Вже зо дві години як я стовбичу у тебе під дверима. Чорт! До тебе тяжче ввійти ніж до Вандейського міста . .

(Робесп'єр заклавши руки за спину, непорушний з суворим обличчям, міцно стуленими устами дивиться Вестерманові просто ввічі. Вестерман на хвилину збитий з позіції, говорить далі:)

Вестерман. Я думав ти не хочеш мене прийняти. Демулен мені казав, що мене не допустять. А я поклявся, що ввійду, хоч би мені довелося бомбардуввти з гармат твої двері . . . (сміється). Вибач мою військову одвертість. (Робесп'єр мовчить. Вестерманові все більше і більше не по собі, але силкується надати собі непримушений вигляд.) Хай йому чорт! Тебе до-

бре стережуть. Коло дверей на варті стоїть гарна дівчина; латає панчохи. Приступитись до тої панни не можна! Непідкупна, мов ти сам. Довелося б пройти не инакше як по її тілу. У ворожому краю це не було б уже так прикро . . . (примушено сміється, Робесп'єр мовчить, але нетерпеливо ворушить руками. Вестерман сідає, хоче умоститись. Робесп'єр стоїть. Вестерман встає). Ті дурні кажуть, що ти мені ворог. Я на це тільки знизую плечима. Чеснота, щоб була ворогом другій чесноті! Деж таки! Чи Арістід може бути ворогом Леонідові? Чи бастіони Републіки та вали батьківщини не для того зроблені, щоб спиратися один на одного? Такі люде, як ми з тобою, яким слава народня стоїть понад усе, можуть же порозумітись, правда-ж? . . . (Простягає йому руку. Робесп'єр не відповідає і не ворухається.) Ти не хочеш простягти мені руки? Грім би тебе вдарив! Так це правда! Ти мені ворог? Ти задумав мене звалити? Сто чортів! Як би я це був знав! . . Чи я блазень який, що ти лишаєш мене дві години чекати у себе на подвірю, що навіть не попросиш сісти у себе в хаті, а примушуєш мене стояти і балакати і навіть не відповідаєш? Бий тебе сила Божа!

(Тупає ногою об підлогу.)

Робесп'єр (холодно). Генерале, ви заблудили. Від Леонида до Дядька Дюшена добрий

шмат дороги. Ви шукаєте свої зразки в небезпечному місці.

Вестерман (не розуміючи). В якому місці?

Робесп'єр. На пляцу Републіки.[18])

Вестерман (цілком збитий з толку). Але що ж я, громадянине, нарешті зробив? В чому ти мене обвинувачуєш?

Робесп'єр. Комітет Громадської Безпеки вам то скаже.

Вестерман. Я маю право на те, що б мене попередили.

Робесп'єр. Питайтеся у свого сумління.

Вестерман. Воно мені нічим не докоряє.

Робесп'єр. Мені шкода тих, що не можуть вже чути голосу свого сумління.

Вестерман (силкуючись бути спокійним але голос його тремтить від горя і гніву). Мене сумління докоряє лиш за одне: що віддав своє життя невдячній батьківщині. От уже тридцять років як я терплю ради неї всякі злидні. Десять раз урятував я її від ворожого нападу. Ніколи вона не визнавала моїх заслуг. Перший ліпший ябедник на мене доносить: слухаються анонимних листів вояків, яких я покарав як боягузів; обвинувачують мене, загрожують мені, скидають мене з посади, а дурні, кретини, канальї ідуть наперед понад мене. Мені треба слухатися Росіньоля, дурного ювілера, який нічогісенько не тямить у військових справах,

а відзначається тільки своїми безглуздими вчинками і який за собою тільки те й має, що вийшов з багна та що за нього стоять якобини. Клебе́р, Дюбайє та Марсо́ нидіють на другорядних постах, а крамарь Ніор командує двома арміями!

Робесп'єр. Републіка більше надає значіння републіканським переконанням голови армії, ніж його військовим здібностям.

Вестерман. Чи Републіка надає значіння поразкам Росіньоля?

Робесп'єр. Відповідальність за поразки падає зовсім не на Росіньоля, а на тих хто його оточує. Як що Клебе́р, Дюбайє та Вестерман так пишаються своїми здібностями, нехай тими здібностями скористується генерал, якого призначив народ!

Вестерман. То ви хочете позбавити нас слави наших вчинків?

Робесп'єр. Так.

Вестерман. Признайтесь: військова слава вас лякає, ви хочете її понизити?

Робесп'єр. Так.

Вестерман (ущіпливо). Вона стала впоперек адвокатському честолюбству?

Робесп'єр. Вона ображає розум, вона загрожує Волі. Чим ви всі так пишаєтесь? Ви

робите тільки свій обовязок. Ви важите своїм життям? Ми всі тут важимо своїми головами в цій страшній грі, яку ми ведемо проти деспотизму. Чим ви заслуговуєте більше, важучи життям, ніж ми? Ми всі завзялися або перемогти, або вмерти. Ви, так само як і ми — знаряддя Революції, сокира, яка серед ворогів має прокласти шлях Републиці. Це страшне завдання, яке треба взяти на себе без страху але й без гордощів. Вам нема чого величатися вашими гарматами більше, ніж нам ґільотиною.

Вестерман. Ти зневажаєш величність війни.

Робесп'єр. Величність може мати тільки чеснота. Де б вона не була: у війську, серед робітників, законодавців, Републіка її поважає. Але злочинці нехай тремтять! Ніщо не оборонить їх від ударів, ні ранги, ні шаблі.

Вестерман. Це ти мені загрожуєш?

Робесп'єр. Я нікого не називаю. Горе тому, хто сам на себе накликає.

Вестерман. Грім би тебе вдарив! (Робить загрожуючий рух. Робесп'єр не ворушиться. Вестерман увесь тремтить і повертається до виходу непевними кроками.) Стережися Сулла! У мене міцніша голова ніж у Кюстіна. Є ще люде, які не бояться тиранії. Я піду до Дантона. (Натикається на стіну перше ніж попасти у двері і виходить з грюком.)

Сцена III.

Робесп'єр, Елеонора Дюпле́.

Елеонора (виходить з дверей до помешкання Дюпле). Нарешті! Пішов! О, Максіміліяне, як я хвилювалася поки він тут був!

Робесп'єр (лагідно осміхаючись). Люба Елеоноро, ви підслухали?

Елеонора. Голос цього чоловіка налякав мене; я не могла втриматись, щоб не прийти; я була отут, в матусіній кімнаті.

Робесп'єр. Що ж ви могли зробити, як би у нього були лихі наміри?

Елеонора (ніяково). Я не знаю.

Робесп'єр (бере її за руку, яку вона сховала за спиною). Що це таке!

Елеонора (червоніючи). Пистоль. Філіп залишив його цієї ночі на столі, як вернувся додому.

Робесп'єр (бере у неї пистоль і держить її руку в своїх). Ні, ні, ці руки не повинні бруднитися від дотику смертоубійчих знарядь! Навіть щоб урятувати моє життя, вони не повинні проливати кров. Нехай лишиться на світі принаймні дві дружніх руки, дві невинних руки, щоб очистити світ і серце Робесп'єра від їхньої крівавої долі,—як справа буде довершена.

Елеонора. Нащо так важити собою? Ви провокували цього чоловіка, а про нього кажуть, що він такий жорстокий.

Робесп'єр. Я зовсім не боюся рубак. Як тільки їх вивести з бою, сила їх стає порожнім грюком; у них тремтять коліна, коли вони стають перед цією, новою для них силою, якої їхня криця ніколи не зустрічала в бою, перед Законом.

Елеонора. Громадянин Фуше́ також приходив; але його не пустили, так як ви веліли.

Робесп'єр. Мої двері назавжди зачинені тому, хто обезчестив величність Терору погромами в Ліоні.

Елеонора. Він не хотів ітти, плакав.

Робесп'єр (твердо). Крокоділ також плаче.

Елеонора. Він пішов до вашої сестри просити, щоб заступилася за нього.

Робесп'єр (вираз його раптом міняється, збентежено, злякано). О, Боже, це ж вона прийде! . . Поганець запевнив її, що закохався в неї; вона не має до нього найменьчої поваги, але увага чоловіків, байдуже яких саме, завше зворушує жінку. Вона буде його боронити. Ради Бога не пускайте її! Скажіть їй, що я занятий, що я нікого не можу бачити.

Елеонора (осміхаючись). Вам не страшні всі тирани Еврони, а сестри своєї ви боїтеся.

Робесп'єр (осміхаючись). Вона добра жінка, вона мене любить. Але як вона мені обридає! Її безконечні заздрощі, оті сцени, що вона кождої хвилини робить! У мене голова обер-

том іде. Мені здається я готов усе зробити, аби тільки вона замовчала.

Елеонора. Заспокойтесь, мама знає і не пустить її.

Робесп'єр. Вірні мої друзі! Як ви дбаєте про мій спокій!

Елеонора. Ми за те відповідаємо перед народом.

Робесп'єр. Як мені добре у вашій хаті! Який спокій відчуває тут моя душа! Це не еґоістичний затишок, далеко від зовнішніх бурь. Двері настіж відчинені турботам про батьківщину але на порозі цієї хати вони набірають якогось, я не знаю, поважного відтінку. Тут маєш мужність зустріти свою долю не схиляючи голови, глянути їй просто ввічі. Я ще ні разу не переступив цей поріг без того, щоб на мене не дихнуло миром і надією від цього повітря на подвіррю, цього духу розпиляного дерева. Чесне обличч Дюпле́, сердечний голос вашої матері, ваша рука, Елеоноро, яку ви мов рідна сестра, простягаєте мені. стільки щирої приязні дають мені почуття найдорожче, найрідче, почуття якого мені бракує і якого мені так потрібно!

Елеонора. Якого?

Робесп'єр. Почуття довірря.

Елеонора. Ви кому небудь не довіряєте?

Робесп'єр. Я не довіряю всім людям. Я читаю брехню в очах, я бачу хитрість, яка притаїлася під запевненнями в щирости. Їхні очі, уста їхні, стискання рук, уся істота їхня бреше. Підозріння отруює всі мої думки. Мене природа наділила найніжніщими почуваннями. Я люблю людей, я хотів би їм вірити. Але як ще їм вірити, коли, так як я, що дня бачиш, як вони по десять раз ламають присягу, продаються, продають своїх, продають своє військо, свою, батьківщину ради страху, ради честолюбства, з розпусти, зі злости? Я бачив як зрадив Мірабо, як зрадили Лафайєт, Дюмур'є, Кюстин, король, аристократи, Жірондини, гебертісти. Військо продалоб двадцять раз рідний край, як би не відчувало ввесь час за спиною тінь ґільотіни. Три чверти Конвенту роблять змову проти Конвенту. Розпуста відчуває обмеження героїчної дісціпліни, яку накладає на неї Революція. Вони не сміють просто напасти на чесноту, а ховаются під машкарою жалощів, милосердця, щоб одурити громадську опінію, зворушити її і, на користь злочинцям, нацькувати її на патріотів. Я поздираю з них личини, я примушу Загальне Зібрання Конвенту побачити, що під ними ховається гидке обличчя зради. Я примушу потайних співучасників зрадників разом, зо мною засудити їх, або загинути з ними; Республіка матиме

перемогу. Але серед якої руїни, Господи! Злочинство — то гідра. З кожної краплі крови, що падає, повстають нові потвори. Найкращі люде, один одному піддаються зраді. Позавчора Філіппо́, вчора Дантон, сьогодня Демулен.. Демулен, мій друг дитинства, мій брат! . . Хто буде зрадником завтра?

Елеонора. Невже це можливо? Стільки зрад! І ви маєте докази?

Робесп'єр. Маю, і більше ніж докази: маю моральне переконання, цей невгасимий світоч, який мені ніколи не зраджує.

Елеонора. Ні, ви не можете помилятися: ви все знаєте, ви читаєте в серцях. Горенько! Невже вони всі зрадники?

Робесп'єр. Є чотирі, чи пять чоловік, яких я поважаю: чесний Кутон, він не відчуває своїх страждань, а думає тільки про страждання цілого світу, лагідний і скромний Леба́; мій брат, він має благородну душу, але занадто любить утіхи: двоє дітей і вмираючий.

Елеонора. А Сен-Жюст?

Робесп'єр. Того я боюся. Сен-Жюст, то живий меч Републіки, невмолима зброя, яка й мене, разом з другими, принесе в жертву своєму залізному закону. — Решта ж — зрадники . . Ім заважає моє ясновидження, любов народу викликає у них заздрість, вони все роблять, щоб зробити мене ненависним. Про-

консули Марселю та Ліону покривають свої жорстокости імям Робесп'єра. Контр-революція ховається під личиною терору. Як що я хоч на хвилину знесилюся, то я пропав, пропала і Республіка. Кутон — хворий, Леба́ і мій брат — двоє легкодухів. Сен-Жюст далеко, він приборкує армії. А я один посеред цих зрадників, що оточують мене і стараються напасти на мене ззаду. Вони мене вб'ють, Елеоноро.

Елеонора (беручи його за руку, з молодечим поривом). Як що ви вмрете, то вмрете не одні.

Робесп'єр (дивиться з ніжностю на неї. Вона червоніє). Люба Елеоноро, ні, ви не умрете. Я дужчий за своїх полохливих ворогів. І правда зо мною.

Елеонора. А! Яка журба сушить вас, коли ви повинні бути таким щасливим: ви ж працюєте для загального добра! Яке життя несправедливе!

Робесп'єр. Я вас засмутив. Мені не треба було захитувати ваше довірря до життя. Вибачте.

Елеонора. Не шкодуйте нічого. Я горда вашим довіррям. Цілу ніч я думала про ті сторінки Руссо, які ви нам читали вчора. Вони чудово колисали мою душу. Мені вчувався ваш голос і ті ніжні слова . . О! Я знаю їх напамять.

Робесп'єр (з ніжною, трохи меланхолійною усмішкою, трохи бундючно, проте щиро). «Сполучення сердець надає журбі щось ніжне і зворушливе, чого не мають задоволені істоти; дружба умисне послана нещасним, щоб полекшити їхнє горе та потішити їхні страждання . .» (Елеонора, яку Робесп'єр держить за руку, мовчить осміхаючись і червоніє.) Ви нічого не кажете?

Елеонора. «Чи можуть слова, якими обмінюєшся з другом, бути варті того, що відчуваєш коло нього?»

Пані Дюплé (знадвору). Максіміліяне. Сен-Жюст прийшов. (Елеонора втікає.)

Сцена IV.

Робесп'єр, Сен-Жюст.

Сен-Жюст входить спокійно. Робесп'єр іде йому на зустріч. Стискають один одному руки, ніби зустрічаються по кількох годинах розлуки.

Сен-Жюст. Добридень.

Робесп'єр. Здоров, Сен-Жюсте. (Сідають.)

Сен-Жюст (дивиться, спокійно). Я радий тебе бачити.

Робесп'єр. Лебá нам писав, що ледве не сталося так, що ми б тебе ніколи більше не побачили.

Сен-Жюст. Так. (Помовчавши.) Нам треба зброї; в армії немає рушниць.

Робесп'єр. Коло того працюють — цілий Паріж тим занятий. Церкви повернено на кузні. Всяку иншу працю припинено. Проходючи ти міг бачити, як теслярі Дюплé роблять приклади до рушниць. Годинникарі роблять замки; на мійських майданах дзвенять молоти на ковадлах.

Сен-Жюст (помовчавши). Харчів немає. Цілі дівізії не мають фуражу. Часу мало, похід розпочнеться найпізніще за три тижні; треба, щоб з усієї Франції кров прилила на північ.

Робесп'єр. Дано накази. Франція постує, щоб військо мало що їсти.

Сен-Жюст. Як тільки я вам не буду більше потрібний своїми порадами, пустіть мене назад. Перші зутички будуть рішучими. Треба напружити всі пружини акції.

Робесп'єр. Чи тебе таке життя не нищить?

Сен-Жюст (Щиро, палко, зконцентровано, без жадних жестів). Воно дає мені відпочинок від порожніх суперечок. Діло і думка ідуть одно за одним, як за блискавкою грім. Кожне зусилля волі зараз же записується у вічність людскою кровю та долею цілого світу . . . Величне завдання! Серце мліє! . . Вночі, в снігах, на передових лініях армії, на сумних просторах фламандської рівнини, під безмежним холодним небом, я відчуваю як радісний трепіт пробігає мені по тілу і кров хвилями

приливає мені до серця. Самі-самісенькі, загублені серед всесвітньої темряви, оточені ворогами, одною ногою в могилі, стоїмо ми, одні в цілій Европі, на сторожі коло Розуму, Живого Світочу. Кожною нашою постановою ми міняємо долю світу. Ми наново творимо Людину.

Робесп'єр. Щасливий той, кого немічне тіло не приковує тут далеко від діла!

Сен-Жюст. Хто ж більше робить діла ніж ти? Воля світу — в Парижі.

Робесп'єр. Тут, борючись проти зла почуваєш себе заплямованим. Брудниш себе мимоволі. Признаюсь, коли я бачу, як потік Революції котить намул злочинств всуміш з чеснотою, я боюся бути навіки заплямованим в очах нащадків ганебним сусідством з злочинними людьми.

Сен-Жюст. Між ними і собою постав сокиру. До бруду можна торкатися тільки залізом.

Робесп'єр. Розпуста обхоплює все. Людей, на яких я найбільше рахував. Старих друзів.

Сен-Жюст. Жадних друзів! Рідний край понад усе.

Робесп'єр. Дантон загрожує. Дантон став непевним. Він розливається палкими і образливими словами. Оточує себе інтрігантами роспусниками, зруйнованими фінансістами, скиненими з посад офіцерами. Ріжні незадоволені групуються навколо нього.

Сен-Жюст. Дантон повинен зникнути!

Робесп'єр. Дантон був республіканцем. Він любив рідний край Він може його ще любить.

Сен-Жюст. Той не любить рідного краю, хто не віддає йому пошанй суворістю свого життя. Той не республіканець, хто має хиби аристократії і керується її приписами. Я ненавижу Катіліну: його цінічне серце, його боязький розум, його негідна політика, що хитається між партіями, щоб усіма користуватись, принижує Републіку. Дантона треба звалити!

Робесп'єр. Падаючи він потягне за собою необережного Демулена.

Сен-Жюст. Отого безсоромного балакуна, для якого нещастя рідного краю тільки матеріял для ефектного стилю, отого блискучого, порожнього розуму, що для антитези приніс би в жертву свободу!

Робесп'єр. Він дитина, яку дурять приятелі та його власний нахил до дотепу.

Сен-Жюст. Дотеп є також злочинством коли Франція в небезпеці. Нещастя рідного краю накладають на всю державу сумний і релігійний відтінок. Я не довіряю тим, хто сміється.

Робесп'єр. Я люблю Демулена.

Сен-Жюст. Я тебе люблю. Як би ти сам став злочинцем, я б тебе обвинувачував.

Робесп'єр (з ніяковістю відсувається; помовчавши знов наближається). Спасибі.—Ти щасливий; ти ніколи не вагаєшся. Ніщо в тобі не переважає твоєї ненависти до зла.

Сен-Жюст. Я бачив зло більш зблизьку ніж ти.

Робесп'єр. Де-ж?

Сен-Жюст. В собі.

Робесп'єр (здивовано). В собі? Та твоє ціле життя є зразок самовідречення та подвигу!

Сен-Жюст. Ти не знаєш.

Робесп'єр (недовірливо). Якісь гріхи молодости?

Сен-Жюст (понуро). Я був на краю прірви; на дні її я бачив злочинство, готове проковтнути мене. З того часу я поклявся знищити його в світі, так само як і в собі.

Робесп'єр. Я часом знесилююсь в цій боротьбі. Ворогів занадто багато. Чи зможемо ми перетворити людскість? Чи забезпечимо панування нашим мріям?

Сен-Жюст. В той день, коли я переконаюсь, що це неможливо виконати, я заколю себе кинжалом.

Елеонора (відчиняючи двері, тихо). Білльо-Варен і Вадьє.

Сцена V.

Білльо́-Варен, нахиливши голову, понурий, знесилений від утоми, погляд трохи дикий. **Вадьє**, затиснені уста, насмішкуватий, жовчний. — **Робесп'єр** і **Сен-Жюст** підводяться, дуже холодно вітаються, киваючи головами, коротко і сухо, не простягаючи рук.

Білльо́. Привіт і братерство!

Вадьє (побачивши Сен-Жюст). Сен-Жюст . . . Ну, то справа піде на лад. Ми наздоженемо втрачений час. (Білльо́-Варен і Вадє сідають без церемоній. Сен-Жюст прохожується. Робесп'єр стоїть спершись на вікно. Мовчанка.)

Білльо́. Ґільотіно, ти занадто довго чекала. Робесп'єре нам загрожує небепека. Коли Дантон житиме ще завтра на світі, Воля пропала.

Робесп'єр. Якісь новини?

Білльо́ (папери в руках). Подивися, зрадник не вгамувався.

Робесп'єр. Хто?

Вадьє. Твій друг, Максіміліяне, Каміль, любий Каміль.

Робесп'єр. Він знов щось написав?

Білльо́. Тільки що захопили цю коректу. Читай.

Вадьє (потираючи руки). Сьоме число «Старого Корделєра» Продовження «Вірую» добрячого апостола.

Робесп'єр. Скажений! Чи він таки не замовчить?

Білльо́ (захопленний своєю невідчепною думкою). Ґільотіна!

Сен-Жюст (читаючи з Робесп'єром). Це повія. Він хорий на бажання безчестити себе.

Робесп'єр. А Дантон?

Білльо́. Дантон ворушиться; балакає в Пале-Роялі. Лає Вадьє, мене. всіх патріотів; коло нього Демулен. Вони сидять за столом з Вестерманом та повіями, вигукують безсоромні лайки проти Комітету. Народ товпиться, сміється.

Сен-Жюст. Ти чуєш Робесп'єре?

Робесп'єр (з призирством). Жадної небезпеки. Поки Дантон скінчить піятику, ми маємо час поволі обміркувати. (Дивиться на папери.) Божевільний, він сам себе губить!

Вадьє. А! На цей раз, мій голубе, йому немає повороту.

Білльо́. Голова його піде слідом за ним!

Сен-Жюст (читає). Він рівняє Конвент до Нерона та Тиберія.

Білльо́ (читає). Він сміє говорити, що ми переслідували Кюстина з наказу Пітта, і не тому, що Кюстин зрадив, а тому що не досить зраджував.

Вадьє (читає). «Комітет зведе Загальне Зібрання Конвенту до рабського стану дорад-

чого парламенту, неслухняних членів якого садять до Бастілії.»

Робесп'єр (поправляє). Тут стоїть: «Звів-би», а не «зведе».

Вадьє. Це все одно.

Білльо́ (читає). «Що заважає Комітетові знищити Републіку, коли тих депутатів, яких він не може підкупити, він замкне до Люксембургської тюрми.»

Робесп'єр (поправляє). Тут стоїть: «Готов замкнути,» а не «замкне».

Білльо́ (нетерпляче). Чого ти все сперечаєшся!

Сен-Жюст (читає). Він має безсоромність запевняти, «що військові власти призначають на найвищі посади в армії братів тих артисток з якими вони разом сплять».

Вадьє. Дезорганізація оборони, приниження Франції в очах чужинців, ніщо його не спиняє, коли нестриманий, недорікуватий язик йому свербить.

Білльо́. А до того все перемішано з закликами до милосердця, фразами про гуманність! . .

Вадьє. Сльози з цукру, немов у якого кондитора!

Сен-Жюст. Чутливі люде—гірше кар египетських. Жаден тиран не коштує людскости стільки сліз. Зрадники з Жіронди теж називали себе чутливими людьми, ті що по цілій

Франції готові були запалити пожежу повстання.

Робесп'єр. Демулен безсилий, дитинний; але не бунтівник. Він мій друг дитинства, я його знаю.

Білльо́ (з підозрінням). Хиба приятелям Робесп'єра треба робити якісь полехкости?

Вадьє (глузливо читає число «Старого Корделєра»). Слухай ще, Максіміліяне: осьде для тебе. Виходить коли ти замикаєш доми розпусти і виявляєш велике старання, щоб підняти моральність і розігнати повій, то це все згідно вказівкам Пітта бо ти «таким чином позбавляєш уряд найбільшої його опори: пониження моральности». Ти чуєш, «Праведниче», це ж тобі припадає до смаку?

Сен-Жюст. Низька, лицемірна душа!

Білльо́ (бурхливо). Ґільотіна! (Падає головою на стіл, мов підбитий віл.)

Робесп'єр. Зомлів!

Вадьє (байдужо). Запаморочення.

Сен-Жюст (відчиняє вікно. Білльо́ приходить до памяти). Ти хворий, Білльо́?

Білльо́ (хрипким голосом). Ти хто такий? . . Злочинці! . . — Я більш не можу. От уже десята ніч, що я не сплю.

Вадьє. Він по ночах в Комітеті, а вдень у Зібранню.

Робесп'єр. Ти перепрацювався. Хочеш, тебе на кілька день хтось заступить?

Білльо́. Непідготованому не можна взяти на себе мою працю: листуватися з провінцією, держати в руках всі нитки з цілої Франції, крім мене ніхто не зможе. Як я вийду, увесь клубок замотається. Ні, я мушу зоставатися на місці, поки не здохну.

Сек - Жюст. Ми всі повмираємо коло обовязку.

Білльо́. Природо! Ти мене сотворила не для ціх бурь! Подих убійчих вітрів з пустині сушить мою душу. Моє занадто чутливе серце було сотворене для затишку, дружби, зворушливих почувань ніжної родини!

Вадьє (іронично). А ну, Білльо́, годі розжалоблюватися!

Білльо́ (вертається до рвачкого тону). Очистимо повітря! На ґільотину Демулена!

Робесп'єр. Я повинен давати прикад. Я відступаюся від Демулена.

Вадьє (насмішкувато на бік). Брут, великодушний чоловіче, цнотлива душе, я добре знав, що ти не завагаєшся позбутися друга.

Робесп'єр. Доля Демулена звязана з долею другого чоловіка.

Білльо́. Чи ти боїшся вимовити імя Дантона?

Робесп'єр. Я боюся розбити талісман Републіки.

Вадьє. Амулет.

Робесп'єр. Дантон мені ворог; але коли моя приязнь не має значіння в наших діскусіях, то неприязнь також не повинна впливати на мої постанови. Перше ніж розпочати бій, обміркуємо холодно небезпеку, на яку ми наражаємось роззброївши цю фортецю Революції.

Білльо́. Продажню фортецю!

Вадьє. Опудало Революції! Під час громадської небезпеки виносять страшного ідола, щоб налякані вороги повтікали. Але найбільше бояться його ті, що його носять. Його страшне обличчя лякає Волю.

Робесп'єр. Не можна заперечити, що Европа знає це обличчя і боїться його.

Вадє (глузливо). Правда, що як спражній санкюлот. він охоче показує світові,

Що Цезарь не вагавсь давати Нікомеду,
Як були молоді обоє,
І те, чим грецького героя
Причарував Гефестіон,
А Адріян поставив в Пантеон . . .

Сен-Жюст (бурхливо). Замовчи з своїми брудними дотепами! Чи ти борешся з розпустою во імя розпусти?

Вадьє. Ти не збіраєшся примусити мене цітувати тобі Руссо?

Робезп'єр (робить зусилля бути безстороннім, але без жадного перконання). Мені здається, що годилося б мати трохи на увазі минулі заслуги Дантона.

Сен-Жюст. Чим більше чоловік зробив добра, тим більше він зобовязаний робити далі. Горе тому, хто боронив народню справу і покидає її! Він більший злочинець ніж той, що завжди проти неї боровся: бо він пізнав правду і свідомо зрадив їй.

Робесп'єр. Смерть Гебе́ра розворушила публичну опінію. Звіти поліції, які я дістаю, установлюють, що вороги наші використовують замішання раптом зневіреного народу, щоб захитати його справжніх друзів. Тепер до всього ставляться з підозрінням, навіть до памяти Мара́. Нам треба виступати обережно і стерегтися збільшувати зневірря нашими внутрішніми чварами.

Сен-Жюст. Покладімо край підозрінням засудивши на смерть підозрілих.

Вадьє (на бік, дивлючись на Робесп'єра, беручи понюшку табаки). Ач, поганець! як він боїться зачепити своїх любих аристократів! Кромвель забезпечує собі більшість. Але як що так і далі буде, примушу його гільотинувати з сотню жаб з його Болота.[19])

Робесп'єр. Така голова не падає не захитавши держави.

Білльо́ (бурхливо, з підозрінням). Робесп'єре, ти боїшся?

Вадьє (нацьковуючи нишком Білльо́). Спитайся в нього, Білльо́, чи він вживає Дантона. мов вовняний матрац, що ним захищаются від куль?

Білльо́ (брутально). Говори одверто: ти боїшся бути відкритим, як упаде Дантон? Ти тулишся до нього мов до щита, який тебе хоронить. Дантон відвертає від тебе увагу й удари.

Робесп'єр. Я зневажаю ці злосливі наклепи. Мені байдуже до небезпеки. Я не дорожу своїм життям. Але я маю досвід минулого і передбачаю будуче. Ви скажені, ваша ненависть осліплює вас. Ви думаєте про себе, а зовсім не про Републіку

Сен-Жюст. Розслідуймо ж безсторонньо чого Републіка має сподіватись від змовців. Не питаймось чи Дантон має здібности, а тільки, чи ті здібности служать Републіці. — Звідки, на протязі трьох місяців виходять всі напади проти Революції? — Від Дантона. Хто інспірував листи Філіппо́ проти Комітету? — Дантон. Хто намовляє Демулена на його отруйні памфлети? — Дантон. Йому предкладається кожне число «Старого Корделєра», дискутується разом з ним, поправляється його рукою. Коли річка отруєна, спинимо отругу

в самому джерелі. Де Дантонова щирість? Де його відвага? Що він зробив на протязі уже цілого року для Републіки?

Робесп'єр (лицемірно і разом з тим щиро удає, що дає себе потроху переконати і погожується з другими). То правда, він ніколи не боронив партії Гори, як на неї нападали.

Сен-Жюст. Ні, але боронив Дюмурє та генералів його співучасників. Якобини обвинувачували його, а ти боронив його, Робесп'єре. А як тебе обвинувачувано, чи він хоч словом заступився за тебе?

Робесп'єр. Ні. Дивлючись на мене самого, одного, відданого на поталу наклепам Жіронди, він казав своїм приятелям: «Коли він хоче загинути, то нехай гине! Ми зовсім не будемо поділяти його долю!» — але не про мене росходится.

Білльо́. Ти сам, Робесп'єре, оповідав мені, що він усе робив, щоб урятувати Жирондинів і погубити Анріо, який арештував зрадників.

Робесп'єр. Це правда.

Сен-Жюст. Ти сам, Робесп'єре, казав мені, що він цинично признавався в своїх та свого секретаря Фабра шахрайствах, підчас короткого перебування в Міністерстві Юстиції.

Робесп'єр. Признаю.

Сен-Жюст. Він приятелював з Лафайєтом. Мірабо́ підкупив його. Він листувався з Дюмурє та Вімпфеном. Він підлещувався до Орлеана. Всі вороги Революції були з ним за пані-брата.

Робесп'єр. Не треба прибільшувати.

Сен-Жюст. Ти сам мені це казав. Я б нічого з цього не знав, як би ти мені не оповідав . . .

Робесп'єр. Безперечно . . . але . . .

Білльо́ (бурхливо). Ти відмовляєшся від цього?

Робесп'єр. Я не можу відмовитись. Дантон вчащав на ті роялістські вечірки, де Орлеан сам робив пунш. Фабр та Вімпфен бували там присутні. Старалися притягти туди депутатів з Гори, щоб спокусити їх або скомпромітувати. — Але це дрібнички.

Білльо́. Навпаки, капітальні факти! Очевидна змова!

Робесп'єр. Я собі пригадую маленьку дрібничку, без жадного значіння. Недавно він, кажуть, похвалявся, що як би його обвинуватили, то він кине нам дофіна під ноги.

Білльо́. Падлюка! Він це казав! І ти можеш його боронити? . . .

Робесп'єр. Вестерман був тільки що тут. Він загрожував мені Дантоном і повстанням.

Білльо́. А ми ще обмірковуємо! А тігрів ще не арештовано.

Робесп'єр. Ви того хочете?

Сен-Жюст. Батьківщина того хоче.

Вадьє (на бік, глузливо). Лицемір! Він того ледве може дочекатись. Треба ще щоб його просили!

Робесп'єр. Він був великий. — Принаймні мав вигляд величности, часом навіть чесноти.

Сен-Жюст. Ніщо так не схоже на чесноту, як велике злочинство.

Вадьє (саркастично). Надгробну промову його ти потім скажеш, Максіміліяне, попереду поховаймо звіря.

Сен-Жюст. Вадє, закликаю тебе до поваги до смерти.

Вадьє. Хлопчина ж ще живе на світі.

Сен-Жюст. Дантона викреслено з життя.

Білльо́. Хто складе акт обвинувачення?

Вадьє. Сен-Жюст. Молодий чоловік зробить його досконало. Кожне з його речень варто удару ґільотіни.

Сен-Жюст. Я люблю мірятися силою з потворою.

Робесп'єр (іде за папером і дає його Сен-Жюстові). Осьде готові вже замітки.

Вадьє (на бік). Він має таке для кожного з своїх приятелів.

Робесп'єр. Не вшануймо Дантона окремим процесом для нього самого: це булоб занадто звертати на нього очі народу.

Білльо́. Потопімо його в колективному обвинуваченню.

Вадьє. Кого ж пустимо з ним для приправи меню!

Сен-Жюст. Усіх тих, що хотіли знищити волю чи то грішми, чи розпусним життям, чи дотепами.

Вадьє. Прецизуймо. Ці загальности турбують.

Робесп'єр. Дантон любив золото. Нехай його поховають з золотом. Вплутаймо його в банкову аферу. Нехай його місце буде серед злодіїв. Він там знайде свого друга, свого секретаря, свого Фабра д'Еглантіна.

Вадьє. Фабр, Шабо́, високе жидівство, австрійські банкіри Фреї, Дідріксен, — знаменито; справа починає бути на щось схожою.

Білльо́. Добре було б прилучити до обвинувачених і Геро́, приятеля емігрантів.

Сен-Жюст. Насамперед Філіппо́, дезорганізатора армій, того, що нищить дисціпліну.

Робесп'єр. Вестермана, кріваву шаблю, завше готову до повстання. — Це всі!

Вадьє. Забуваєш любого Каміля.

Робесп'єр. Не хочете краще Бурдона або Лежандра, провідників бунтарської кліки в Зібранню?

Вадьє. Ні, Каміля.

Білльо́. Каміля.

Сен-Жюст. Справедливість.

Робесп'єр. Беріть.

Сен-Жюст. Бувайте здорові. Я йду готувати доклад. Завтра в Конвенті я їх зіб'ю з ніг.

Вадьє. Помалу, помалу, хлопче; у тебе переважає необережність твого віку. Як? Ти хочеш викликати Дантона на трібуну?

Сен-Жюст. Дантон рахує на те, що ніхто не посміє напасти на нього в очі. Я його розвірю в цьому.

Вадьє. Серця не досить, мій молодий друже; треба також легенів, щоб заглушити ревіння бугая.

Сен-Жюст. Правда перемогає бурю.

Робесп'єр. Ми не сміємо наражати Республіку на небезпеку поєдинку.

Сен-Жюст. Що ж ви хочете?

(Робесп'єр не відповідає.)

Білльо́. Нехай Дантона арештують сьогодня вночі.

Сен-Жюст (бурхливо). Ніколи!

Вадьє. Хто хоче досягти мети, мусить погодитись з засобами.

Сен-Жюст. Я не вдарю роззброєного ворога. Поставте мене око на око з Дантоном: такі бої облагорожують Републіку, а ваша пропозіція безчестить її; я відкидаю її ногою.

Білльо́. З ворогом народу нема чого панькатись!

Вадьє. Непотрібна відвага в політиці — дурниця, а часом і зрада.

Сен-Жюст. Я не хочу. (Кидає бурхливо свій капелюх об землю.)

Білльо́ (суворо). Ти що́ любиш, боротьбу за Републіку, чи саму Републіку?

Сен-Жюст. Для санкції таких кроків треба, щоб була небезпека. Революція є героїчне підприємство, автори якого ідуть між катовим колесом і безсмертям. Ми були б злочинцями, як би постійно не були готові приносити в жертву своє життя, так само, як життя инших.

Вадьє. Заспокойся, ти ще досить ризикуєш. Арештований Дантон може підійняти народ, а як що буде переможцем, то не сумнівайся в тому, що пошле тебе до віконечка на Ґільотіні.

Сен-Жюст. Я з призирством дивлюся на порох, з якого мене сотворено. Моє серце, це єдине, що мені належить; я пройду через закрівавлений світ, зберігши його чистоту.

Білльо́ (з твердою, призирливою суворістю). Самоповага є егоізм. Чи серце Сен-Жюста

буде чистим, чи ні, нам до того байдуже. Рятуймо Републіку.

Сен-Жюст (питається очима в Робесп'єра). Робесп'єре?

Робесп'єр. Друже мій, заспокой свою душу. Революційні бурі не підлягають звичайним законам; не можна звичайною моралю судити силу, яка перетворює світ і саму мораль на нових підставах. Проте треба бути справедливим; тільки мірою справедливости тут є не індівідуальне сумління, а сумління публичне. Наше світло — в народі, його благо — наш закон. — Нам треба поставити тільки одно питання: а саме, чи народ хоче знищення Дантона. Як це питання буде розвязане, тоді все розвязане. Бій треба роспочати так, щоб бути переможцями. Справедливість є в тому, щоб перемога була на боці справедливости. Треба зараз нанести удар Дантонові. Дати йому з великодушности зброю, це було б підставити свої груди під кінжал убивців; військовий та фінансовий деспотизм захопить тоді повіддя Революції; століття горожанської війни зруйнує нашу батьківщину і прокляття народу звяжуться з нашою памятю, а вона повинна бути дорогою людському родові.

Білльо́. Перемога за всяку ціну! Нехай все буде осяяне страшним відблиском нашої диктатури!

Вадьє. Тут росходиться не о те, чи людина буде засуджена відповідно закону, а чи буде Европа якобинською.

Сен-Жюст (держучись обома руками за груди, як Робесп'єр на малюнку Давида «Присяга в салі гри в мяч»). О Републіко, бери мою честь коли тобі її треба, бери мене, пий мене, ковтай мене цілого!

Білльо́ (тремтить, уривчасто). Може в цю хвилину Републіка вмирає від задухи, ідеї наші прийдуть на світ мертвородженими. Розум умре на цілі століття . . .

Робесп'єр. Арештуйте Дантона. (Підписує.)

(Білльо гарячково підписує.)

Сен-Жюст. Тобі, Свободо! (підписує).

Білльо́. Чи Конвент не заартачитсья?

Робесп'єр (з призирством). Конвент завжди вміє офірувати своїх членів для загального добра.

Вадьє (підписуючи). Я беру справу на себе.

Робесп'єр (зітхає). Вага Революції все більше обтяжує наші плечі.

Вадьє (на бік). Тігр маніжиться, хоч і облизується.

Робесп'єр. Сумна неминучість. Ми калічимо Републіку, щоб її врятувати.

Сен-Жюст (понуро, екзальтовано). Філозоф Ісус сказав своїм учням: «Коли рука твоя согрішила, відотни її; коли око твоє согрішило,

вирви його: бо краще тобі ввійти в царство Боже калікою і з одним оком, ніж з обома очима бути вкинутому в геєну огнену.» — А я кажу: коли друг твій зіпсувався і псує Републіку, відотни його від Републіки. І коли кров Републіки, і коли твоя власна кров тече з одвертої рани, нехай тече! Нехай Републіка очиститься, або нехай умре! Републіка є чеснота. Де є безчесність, там Републіки вже немає.

Вадьє (на бік). Вони божевільні. Божевільні, хоч вяжи їх. Треба не гаючись позамикати їх. — Того, що найбільш квапиться, того наперед!

(Іде до виходу.)

Білльо́. Чекай, нехай я підпишу.

Вадьє. Ти-ж підписав.

Білльо́. Де? . . . Я не памятаю. — Що я зробив? Чи я добре зробив? . . . Tristis est anima mea . . . О! От би простягтися в лузі, на свіжій землі; подихати пахучим духом лісів; струмочок поміж вербами! Відпочити!

Робесп'єр. Заснувателі Републіки знайдуть відпочинок тільки в могилі.

ДІЯ III.

Революційний Трібунал.

Фук'є Тенвіль публичний прокурор, **Герман** президент, присяжні судді, жандарми, юрба. — На лавах обвинувачених **Дантон, Демулен, Геро́, Філіппо́, Вестерман. — Шабо, Фреї німі** особи. — Серед них **Фабр д'Еглантін** в кріслі. —

В першому ряді публіки маляр **Давид** і кілька приятелів Вікна саті відчинені. Чути гомін юрби надворі. Час від часу в кватирці дверей за президентом видко голову **Ваде**, який стежить за процесом. — Коло дверей стоїть генерал **Анріо**. **Герман** і **Фук'є Тенвіль** часом поглядають збентежено на нього.

Допитують **Шабо** і Фреів. — **Дантон** обурено хвилюється. **Демулен** здається пригниченим. **Геро** спокійний, осміхається. **Філіппо** стиснувши щелепи з пильним поглядом, готується до відпору. **Фабр** хорий сидить знесилено в кріслі. — Юрба штовхається, з цікавістю розглядає. Глядачі реагують на всі періпетії процесу, мов у театрі на мелодрамі: бавляться і приймають близько до серця.

Президент (до Фреів). Ви агенти Пітта. *а*) Ви хотіли підкупити Конвент. Для полекшення своїх спекуляцій та злодійств ви мали на думці підкупити народніх представників. На кожде сумління ви призначили ціну.

Дантон (гучно). Президенте, дай мені слово! *б*)

Президент. До вас дійде черга, Дантоне.

Дантон. Що я маю робити серед цієї погані? Який звязок між мною і цими злодюгами?

Президент. Вам скажуть.

Народ. Гомін при підняттю завіси.

а) А! Каналії! Зрадники! Запроданці!

б) Народ хвилюється зацікавлений, штовхається, щоб бачити: Дантон . . . Дантон . . . Це Дантон говорить! . . .

Дантон. Природна благородність моєї вдачі забороняє мені нападати на цю наволоч. Ви це знаєте і зловживаєте моїм мовчанням, намагаючись звязати мене в людських головах з безчесними банкирами, шахраями та злодіями. *а*)

Геро́. Не хвилюйся, Дантоне.

Президент. Шануйте правосуддя. Зараз матимете змогу зясувати свою справу.

Фук'є Тенвіль. Сиди тихо, Дантоне. Ти і твої співучасники відповідатимете судді, що веде справу про підкупи.

Дантон. Дантонові злочинства не йдуть на буксирі у такої сволочи. Дай йому принаймні перше місце. Дантон не може бути на другому місці ні в злочинстві, а ні в чесноті. *б*)

Філіппо́. Мовчи і будь обережним.

Президент (до Фреів). Ви родом жиди з Моравії; ви називаєтесь Тропушка. Ви змінили своє імя на Шенфельдт і під цим іменем купили в Австрії грамоти на шляхецтво; потім, перейшовши до Франції, ви тимчасово назвалися Фреями. Одна з ваших сестер вихрестилася *в*) і живе на утриманню у німецького барона. Друга вийшла за Шабо́, бувшого

Народ: *а*) Сміх. Чи чули? . . . Лютує . . .
б) О! Це знаменитий! . . От зараз побачиш . .
в) Сміх.

капуцінського ченця,*а*) тепер члена Конвенту. Ви обєдналися з деякими пройдисвітами такого ж непевного походження, як і ви самі: Дідріксеном, родом з Голштинії, банковим урядовцем у Відню; Гузманом, на призвіще «Еспанцем», що видає себе за німецького барона; бувшим абатом д'Еспаньяк, доставщиком на армію. Співучасництво кількох підкуплених депутатів допомагало вашим шахрайствам. Шабо був посередником між вами і своїми колегами. Себе він оцінив в 150 000 ліврів.*б*) Він узявся передати від вас 100 000 Фабру д'Еґлантіну.*в*) За цю ціну Фабр зфальшував наказ Конвенту, дотичний ліквідації Індійської Компанії. Я передаю орігінал на перегляд присяжним.*г*)

Вадьє (відхиляючи тихенько кватирку в дверях, подає знак генералові Анріо, що стоїть коло дверей). Ну що, Анріо, все гаразд?

Анріо (тихо). Обійдеться.

Вадьє (киваючи на Фук'є і на трібунал). Не спартачать?

Анріо (так само). Не бійсь, я догляну.

Народ: *а*) Більший сміх.

б) Вигуки.

в) Дівчина, показуючи на Фабра: Отой, онде о, в кріслі

г) Дантон затикає носа! — Це йому не подобається!

Вадьє. Добре. Не вагайся; а як що прокурор піддається, арештуй його.

(Зачиняє кватирку.)

Геро́ (дивлючись на народ). Як народ на нас дивиться!

Дантон (якому в глибині душі соромно, але силувано сміється). Вони не звикли бачити цю пику но лаві безчестя; це не звичайне видовище: Дантон обшахрованнй цими ярмарковими шарлатанами. Га! га! Аж смішно! *а*) — Подивись на Давида, онде! Аж язик висолопив, аж запінився від злости, мов собака. *б*) — Грім би тебе вдарив! Тримайся, Демулене! Випростайся, чорт би тебе взяв! Народ на нас дивиться.

Каміль. А! Дантоне, ніколи вже я не побачу Люсіль!

Дантон. Ось годі лишень, ти з нею сьогодня вночі спатимеш.

Каміль. Рятуй мене, Дантоне, вирви мене звідси. Я не знаю вже, що я робитиму, я не зможу боронитись.

Дантон. В тебе меньче, сили, ніж у дівчини. Підбадьорся! Подумай, ми робимо історію.

Народ: *а*) Давид (виймаючи з кешені: зшиток) Хай у мене буде його пика! (малює Дантона.)

б) Давид: Я хочу, щоб нащадки боки рвали від сміху, дивлючись на його малпячу мармизу.

Каміль. А! На що мені здалася та історія! *а*)

Дантон. Коли хочеш вернутись до Люсіль, не роби вигляду злочинця, покараного законом! Куди ти дивишся?

Каміль. Бачиш, Дантоне, — онде . . .

Дантон. Що? Куди ти показуєш?

Каміль. Коло вікна, отой парубок . . .

Дантон. Отой нахабний хлопчисько, що йому чуприна лізе в очі, отой судовий писарчук, що обіймає за стан якусь жінку?

Каміль. Нічого, то мені примарилося, мені здалось, що я побачив . . побачив самого себе . .

Дантон. Себе?

Каміль. Я раптом побачив себе на його місці на процесі Жирондинів моїх жертв. — О, Дантоне! (Тим часом ніби зфальшований наказ обійшов усіх присяжних.)

Президент. Фабре, ви й на далі заперечуєте? *б*)

Фабр д'Еґлантін (дуже спокійний, іронічний, втомлено). Я не вважаю потрібним розпочинати

Народ: *а*) Молодий писарчук схопив за стан дівчину. — Наспівує тодішню пісеньку: «Веде в танок дівчиноньку» . . Дівчина б'є його: «Геть, одчепись, нахабо! Писарчук співає далі: «Дала йому свою рученьку . .»

б) Народ, що гомонить під час перерви, відразу змовкає і зацитькує тих, що розмовляють.

свої пояснення, ви мене не послухаєте, присуд у вас вже зроблено. Я тільки що довів, що на справжньому проекті наказу, який я склав, зрадники поробили додатки та пропуски, що цілком міняють його характер. Це ясно кожному хто погляне на папери безсторонньо. Тут же цього не буде: я знаю, що мене засуджено наперед. Я мав нещастя несподобатися Робесп'єрові, а вам залежить на тому, щоб заспокоїти його ображену амбіцію. Моє життя пропало. Нехай! Воно занадто виснажене і дає мені занадто багато страждань, щоб я мав охоту зробити хоч одне зусилля затримати його. Це мене занадто втомлює.

Фук'є. Ти зневажаєш правосуддя і клевещеш на Робесп'єра. Тебе обвинувачує в шахрайстві завсім не Робеспєр, а Камбон. І зовсім не Робесп'єр обвинувачує тебе в змові, а Білльо-Варéн. Твоє інтригантська вдача відома; вона призводить тебе до злочинних змов та писання поганеньких п'єс.

Фабр. Годі лишень! Ne sutor ultra crepidane . . . Панове в партері, я беру вас за свідків: чи мої п'єси вас таки не розважали?*а*) Фук'є може позбавити мене голови, але не позбавить успіху мого «Філінта».*б*)

Народ: *а*) Сміх.

б) Сміх. Ззаду голос: Що? Що він сказав?

Фук'є. У тебе була хороблива сверблячка дивитися на Зібрання Народнє мов на комедію, де ти шукав потайні пружини душі, щоб пускати їх в ход. Ти з усього робив ужиток: честолюбство одних, лінивство других, непосидющість, заздрість — все годилось. Завдяки цій безоромній здібности ти став на чолі справжньої системи контр-революції, чи тому, що через своє нахабство та крутійство ти знаходив смак у тому, щоб перевернути істнуючий порядок — вже не знаю з якої хоробливої зневаги до людського розуму — чи швидче тому, що через твій знаний аристократизм та користолюбство ти вже давно дістаєш хабарі від Пітта, щоб зруйнувати Републіку.*а*) Ще з 92 року видко, що ти в змові з ворогами. Дантон посилав тебе до Дюмур'є для злочинних переговорів, що врятували Прусаків, коли ті от-от були розбиті.*б*) — Але це приводить нас до инших обвинувачених.*в*) Полишаю тебе, бо її їх нетерплячка бере, щоб я здер з них личину. Я зараз вернуся до тебе і покажу вузол, що звязує всі нитки цієї величезної інтріги.

(Обвинувачені хвилюються. Народ стає уважніщим. Дантон кількома короткими словами підбадьорює своїх.)

Народ: *а*) Давид: Ач! Чи чуєте? Так . . Так . . *б*) Гомін.

в) Ага! Ага! (Юрба зацікавлено хвилюється.)

Фабр (задеракувато до Фук'є). Погано зроблений план, заплутана завязка; занадто багато дієвих осіб; не відомо звідки вони взялися і занадто відомо до чого все йдеться; непотрібно стільки говорити. П'єса твоя, Фук'є, паршива. Ти б краще звелів зараз відрубати мені голову: у мене болять зуби.*а*)

Президент (до Геро́ де Сешéль). Обвинувачений, ваше імя і титули.*б*)

Геро́. Небіжчик Геро́ Сешéль. Бувший генеральний адвокат Шатле, Парижського Суду: я вів засідання в цій салі. Бувший Президент Конвенту: я проголосив в його імени Республиканську Конституцію. Бувший член Виконавчого Комітету і Громадської Безпеки; бувший друг Сен-Жюста і Кутона, які мене ведуть на смерть.*в*)

Президент. Ви аристократ. Ви дістали ваш маєток через ваші звязки при дворі, відколи Поліньяк представила вас жінці Капета. Ви ніколи не поривали своїх звязків з емігрантами; ви були другом австріяка Пролі, пригульного сина князя Кауніца, ґільотинованого минулого місяця. Ви зраджували таємниці Комітету Громадської Безпеки та давали важ-

---

Народ: *а*) Сміх.

б) Хто це? Хто цей аристократ? — Це Геро́.

в) Дівчина: О! Який він гарний!

ливі папери чужоземним дворам. Ви протизаконно дали притулок бувшому військовому комісарові Катусові, якого переслідувано як емігранта і зрадника. В своїм нахабстві ви зайшли так далеко, що зголосилися боронити його в секції Лепелтьє, де його було арештовано . .*а*)

Геро́. Крім одної точки: зрада державних таємниць, яку я виразно заперечую і якої ви ніколи не докажете,— решта все правильно, я це одверто визнаю.

Президент. Які ви даєте на це пояснення?

Геро́. Жадних пояснень. У мене були друзі. Жадна державна постанова не могла заборонити мені любити їх і помагати їм в нужді.

Президент. Ви були президентом Конвенту. Кому, як не вам треба було давати народові приклад поваги до законів.

Геро́. Я показав йому приклад, як вмірати за обовязок.

Президент. Це все, що ви маєте сказати?

Геро́. Все.

Фук'є. Германе, слідуючого!*б*)

Народ: *а*) Який аристократ!

Плетільниця: Ото ще, джиґун, старорежимний!

б) По всій юрбі йде відгоміном імя Демулена. — Це Демулен! . . Демулен! . . Демулен . . Каміль! Каміль . . Потім раптом тиша.

Президент (до Демулена). Ваше прізвище, імя, титули.

Демулен (дуже схвильований). Лусі-Каміль-Семпліс Демулен, член Конвенту.

Президент. Скільки вам років?

Демулен. Стільки, скільки було санкюлотові Ісусові, як його принесено в жертву: тридцять три роки. *а*)

Президент. Вас обвинувачють в тому, що ви оклеветали Републіку. Ви осуджували державні вчинки, рівняли славні часи, в які ми живемо, з ганебними часами римських кесарів. Ви розбудили надії аристократів, викликали сумніви що до потреби репресій, гальмували справу національної оборони. Ви вдавали гуманність, яка протирічить вашій минулій репутації, хотіли позвільняти підозрілих з вязниць, щоб потопити Републіку в повіні пімсти контр-революції. — Що ви можете відповісти?

Каміль (дуже схвильований, пробує відповідати, белькоче, роспачливо проводить рукою по чолі. Приятелі дивляться на нього занепокоєні). Я прошу вибачення суду. Я не знаю що зо мною. Я не можу говорити. *б*)

Народ: *а*) Ріжний гомін: жалощів і незадоволення.

Плетільниця (загрожуючи кулаком): Ач, святоша! *б*) Двоє дівчат: Що йому таке? Що йому таке?

Президент. Ви визнаєте факти в яких вас обвинувачують?

Каміль. Ні! Ні!

Президент. Ну тоді бороніться.

Каміль. Я не можу. Вибачте. Мене раптом обхопила якась слабість.*а*)

(Приятелі його захожуються коло нього. Він сів, важко дихає і витирає чоло хусткою. Президент знизує плечима.)

Фук'є. Признаєшся, чи ні?

Філіппо́. Читайте уступи за які ви обвинувачуєте.

Дантон. Так, читай, посмій прочитати народові; нехай він судить на якім боці його друзі!

Президент. Я їх досить означив. Не годиться наново розголошувати небезпечні слова

Дантон. Небезпечні для кого? Для бандитів?*б*)

Каміль (в розпуці). Мені соромно . . . Я прошу всіх вибачити мені . . . Я зовсім не сплю от уже кілька ночей; наклепи, жертвою яких я впав, схвилювали мене; я не володію собою і я не вмію балакати. Нехай мені дадуть

Народ: *а*) Чоловік: Він закочує очі.

Плетільниця: На панянку находить.

Дівчина: Бідненький, він зовсім білий.

б) Ага! Ага! Юрба хвилюється задоволена і зацікавлена.

хвилину віддиху: у мене трохи крутиться голова. *а*)

Фук'є. Ми не можемо гаяти часу.

Дантон. На яку годину ти підрядився здати наші голови? Не можеш почекати, катюго?

Філіппо́. Почекаєш поки Демулен віддихне; ви ще не маєте права різати людей не вислухавши їх. *б*)

Фабр. Ти знаєш, що він чутливий і вразливий; ти хочеш скористати з слабости, щоб його зарізати; не зробиш цього поки ми живі.

Геро́ (іронично). Це немов поєдинок імператора Комода, що, сам озброєний шаблею, примушував противника битись шпагою, захищеною коркою.

Президент. Мовчать!

Четверо (разом). Сам мовчи, кате! Народе, борони наші права, священі права оборони! . . *в*)

(Народ хвилюється.)

Дантон (плеще Демулена по руках). А ну, хлопче, збери свою відвагу.

Народ: *а*) Дівчина: Розвяжіть йому краватку!

Плетільниця: Це називається мужчина? Та воно мяке, як кишка!

б) Авжеж! Авжеж!

в) Браво!

Каміль (ще вялий, але опанував собою, стискає руку Дантонові, осміхається йому і встає). Дякую, друзі мої, моя незрозуміла слабість минає; любов ваша надає мені життя.*а*) — От що ви, потвори, ніколи не матимете: любов таких друзів, як оце! — Ви мене обвинувачуєте, що я вільно висловлював свою думку. Я цим горжуся. Вірний Републіці, яку я заснував, я зостанусь вільним чого б це мені не коштувало. Я ображаю волю, кажете ви? Я сказав, що воля це щастя, це розум, це рівність, це справедливість. Отакі мої образи! Народе, суди по цьому яких вони похвал вимагають.*б*)

Президент. Не звертайся до народу.

Каміль. А до кого-ж ти хочеш, щоб я звертався? До аристократів?*в*) — Я просив у Комітету милосердя; я хотів, щоб народ нарешті користав з свободи, яку він здобув здається лиш для того, щоб задовольнити пімсту жменьки злочинців. Я хотів, щоб люде помирились і щоб любов обєднала їх в одну велику родину, зєднану братнім почуттям. Виходить, що такі бажання злочинства. — Я називаю злочинством скажену політику, що безчестить націю, без-

---

Народ: *а*) Ага! Ага! (Штовхаються усі, щоб побачити його.)

б) Браво!

в) Писарчук: Чи ба! А й справді?

славить народ, заставляючи його перед усім світом вмочати руки в невинну кров.*а*)

Президент. Не ви обвинувачуєте, а вас обвинувачують.

Каміль. Добре, я обвинувачую сам себе, коли ви хочете; я винуватю себе, що завжди так не думав, як сьогодня. Занадто довго я вірив у ненависть, запал бою забив мені памороки, я сам зробив занадто багато шкоди: я розпалював помсту; я не раз, своїми писаннями, гострив сокиру! Через моє слово сюди було приведено невинних: осьде моє злочинство, моє справжнє злочинство, яке я поділяю з вами, яке я покутую сьогодні.

Президент. Про кого ви говорите?

Фук'є-Тенвіль. За чією смертю ти жалкуєш?

Філіппо́. Мовчи, Демулене!

Фабр. Це пастка. Стережися!

Дантон. Чортяка! Держи язик за зубами!

Каміль. Я говорю про Жирондинів.*б*)

(Народ гомонить.)

Президент. Винуватець сам признається, що він брав участь в змові Бріссотистів.

Каміль (знизуючи плечима). Їх же засуджено на підставі мого памфлета проти Брісо́.

Народ: *а*) Рух. — Юрба слідкує з палкою увагою за словами Демулена.

б) Давід: Він признається! Він признається!

Фуке-Тенвіль. Але тепер ти за тим шкодуєш?

Каміль (не відповідаючи). О, товариші мої! Я вам скажу, як сказав Брут Ціцеронові: «Ми занадто боїмося смерти, вигнання і бідности. Nimium timemus mortem et exilium et paupertatem. Чи варто це життя того, щоб ми його продовжували за кошт чести? Між нами немає жадного, який би не досяг верхівля гори життя. Нам нічого більше не зостається, як спускатись повз тисячу прірв, яких навіть найскромніща людина не може уникнути. Цей спуск не дає нам жадного краєвиду, жадного міця для відпочинку, які б не стояли, в тисячу раз кращі, перед тим Соломоном, що, посеред своїх семисот жінок, топчучи під ноги пишноту щастя, казав: «я переконався, що мертві щасливіщі за живих, а найщасливійший той, хто ніколи не родився». (Сідає.)

Дантон. Дурню, ти нам рубаєш голови! (Цілує його.) *а*)

(Дають знак Дантонові, що прийшла його черга. Він встає і йде до трібуналу.) *б*)

Президент (до Дантона). Обвинувачений, ваше прізвище, імя, скільки вам років, ваші титули, де живете?

Народ: *а*) Дівчина: Ну так що, він все ж таки милий!

б) Великий рух в народі коли встає Дантон.— Гомін голосів: — Осьде . . Осьде . . .

Дантон (гучним голосом). Де живу? Скоро нігде не житиму. Моє прізвище? В Пантеоні.*а*) (Рух в народі, ніби похвала, потім, раптом, після слів президента, абсолютна тиша.)

Президент. Ви знаєте закон: відповідайте точно.

Дантон. Я Жорж-Жак Дантон, тридцять чотирі роки, родом з Арсіс на Обі, адвокат, член Конвенту, живу в Парижі на вулиці Кордельєрів.

Президент. Дантоне, Національний Конвент обвинувачує вас в тому, що ви були в змові з Мірабо́, та Дюмур'є, знали про їхній замах знищити волю і нишком підтримували їх.

Дантон (вибухає голосним реготом.*б*) Судді ні в сіх ні в тих; народ і навіть обвинувачені нахиляються подивитись на нього, тоді, заразившись його сміхом, регочуться. Ціла саля гуде від цього гомеричного реготу. Дантон гупає кулаком по бар'єру перед собою.)

Дантон (регочучись). Воля робить змову проти волі! Дантон робить змову проти Дантона! — Розбійники! Подивіться мені в очі. Воля, осьде вона! (Бере свою голову між руки.) Вона в цій личині позначеній її дикою печаттю; вона в цих очах, що палають її вулканич-

---

Народ: *а*) Загальний рух. Один чоловік з захопленням:

Га! Ти думаєш? Га!

б) Народ аж качається від реготу. Скажений сміх буяє по цілій салі.

ним полумям; вона в цьому голосі, від ревіння якого тремтять палати тиранів до самих своїх основ. Візьміть мою голову, прибийте її на щит Републіки. Від неї, мов від голови Медузи, ще падатимуть мертві вороги Свободи. *а*)

Президент. Мені не потрібно ваше самозвеличення, бороніться краще.

Дантон. Така людина, як я не борониться: вчинки мої говорять самі за себе. Мені нема чого боронити, нема чого пояснювати. Я ні з чим не криюсь; в моїм життю нема нічого потайного. Я не оточую себе таємницею, щоб скакати у гречку з старою бабою, як Робесп'єр. *б*) Мої двері відчинені настіж, коло мого ліжка немає заслонок; вся Франція знає коли я п'ю і коли я люблю. Я сам народ: мої хиби і мої чесноти належать народові; я ні з чим не ховаюсь. Я стану перед цілим світом голісенький. *в*)

Президент. Дантоне, ця безсоромна мова ображає правосуддя. Ганебність ваших виразів свідчить про низкість вашої душі. Поміркованість личить невинности, а зухвалість — злочинству.

Народ: *а*) Оплески.

б) Сміх. Якась розлютована жінка: Він блюзнить!

в) Давид: Сарданапал! Ще побачите, як блюватиме!

Дантон. Як що зухвалість злочинство, то я обіймаю злочинство, Президенте, цілую його просто в уста, а тобі полишаю чесноту. Худі фараонові корови мене не спокушають. Я люблю зухвалість і тим хвалюся: зухвалість з дужими обіймами, важким вимям, що вигодовує героїв. Революція — дочка зухвалости. То вона звалила Бастілію; то вона, моїм голосом, кинула парижський народ проти короля; вона, моєю рукою, схопила голову Лудовика «Вкороченого» за його жирні вуха і кинула тиранам та їхньому Богу межи очі. *а*)

(Народ підтримує і хвилюється.)

Президент. Усі ці вибухи ні до чого не доводять. Я нагадую вам докладні обвинувачення направлені проти вас і пропоную вам відповідати докладно, додержуючись фактів.

Дантон. Чи від такого революціонера, як я можна сподіватися холодної відповіді? Душа моя то розтоплена криця, що кипить в горнилі, у мене в грудях розтоплена статуя Свободи, а мене ходять замкнути в колесо, мов ту вивірку! Мене хотять обмежити запитаннями з катехизму! Та я розирву сітку, якою ви мене хочете оплутати; груди мої разпанахають за вузьку сорочку. — Мене обвинувачують, кажете ви? Де-ж ті, що мене обвинувачують? Нехай

Народ: *а*) Браво!

покажуться і я вкрию їх соромом, якого вони заслуговують. *а*)

Президент. Ще раз, Дантоне, ви зневажаєте народне представництво, зневажаєте суд і суверенний народ, який має право вимагати від вас справоздання з ваших вчинків. Мара́ було обвинуваченно, як і вас. Він не обурювався проти своїх обвинувачень. Він не виставляв проти фактів скажених вибухів атлета та ретора: він намагався оправдатись і доконав цього. Я не можу порадити вам кращого зразку для наслідування, ніж цей великий громадянин. *б*)

Дантон. Отже я зійду до виправдування себе. Керуватимусь пляном, наміченим Сен-Жюстом . . . Коли я переглядаю цю лісту гидот, то аж ціла моя істота тремтить! — Я продався Мірабо, Орлеанові, Дюмур'є! — Я проти них завжди боровся. Я став на перешкоді намірам Мірабо, коли вважав їх небезпечними для волі. Я боронив Мара́ проти нього. Я бачився з Дюмур'є тільки, щоб взяти з нього справоздання про ті міліони, які він розтринькав. Я вгадав його наміри і, щоб гальмувати їх, я підпускав ляси тому честолюбивому дурню.

Народ: *а*) Більша частина народу підтримує. — Давід і його сусіди протестують.

б) Жінка, чулим голосом: — Мученик!

Чи треба було доводити його до краю, коли він тримав у руках порятунок рідного краю? Так, це правда, я посилав до нього Фабра; так, це правда я велів обіцяти йому, що він буде генералісімом; але в той самий час я доручив Білльо слідкувати пильно за ним. Невже мені докорятимуть, що я дурив зрадника? Я вчинив чимало инших злочинств для рідного краю! Держави не врятуєш попівськими чеснотами з ризниці. Всі злочинства, всі, я поніс би на оціх плечах, не схилившись, коли б це потрібно було, щоб урятувати вас усіх судді, народ, навіть підлих самозванців, що обвинувачуєте мене! . .*а*) Щоб я був у змові з роялістами! Я справді пригадую собі, що 10-го серпня перевів відновлення монархичної влади, 31 травня тріумф федералісгів, перемогу прусаків у Вальмі! . .*б*) Хто мене обвинувачує? Нехай мені їх покажуть! . . вимагаю, щоб мені дали змогу балакати з тими плутягами, що руйнують Републіку, Я маю виявити важні справи; я вимагаю, щоб мене вислухано.*в*)

Президент. Такі непристойні вибрики тільки шкодять вашій справі. Ті, що вас об-

---

Народ: *а*) Рух.

б) Авжеж! Аякже!

в) Давид: Це все байки! Голову до лантуха!

винувачують користуються громадською повагою. Оправдайтесь попереду: винуватець стає гідний віри тільки тоді, коли він оббілився від підозрінь, які позбавляють його денунціяції всякої вартости. — Росходиться не тільки о ваше републіканство; обвинувачується все ваше життя, ваші скандальні бешкети, ваша розпуста, ваше марнотратство, ваше користолюбство, ваші шахрайства.

Дантон. Не переливайся відразу через край! Заткни барило свого красномовства! *а*) Випускай по краплі, щоб ніщо не пропало. — В чому мене обвинувачують? Що я люблю життя, що я користаю з нього? . . Певне, що я люблю життя, Всі педанти з Арраса та з Женеви[20]) не потраплять задушити радість життя, що шумує в Шампанськім краю, наливаючи соком бруньки на лозі і бажаннями людські істоти. Чи мені червоніти за свою силу? Природа наділила мене атлетичними формами і велетенськими потребами. Я не маю нещастя походити з упривилейованої породи, яка вже переводиться; на протязі бурь знесилюючого життя я зберіг всю свою природну силу. На що ж ви скаржитеся? Ця сила вас урятувала. Яке вам діло, що я просижую ночі в Пале Роялі? Я не позбавив Свободу

Народ: *а*) Сміх.

жадних пестощів, які їй належаться. Обіймів у мене стане на всіх. Ви забороняєте втіхи? Чи Франція дала обітницю цноти? Чи ми всі попали під указку буркотливого учителя? А може тому, що старому лисові втято хвіст, то й ми мусимо свого позбутись? *а*)

Президент. Вас обвинувачують в тому, що ви повернули на свою користь частину довірених вам державних грошей; ви вживали таємні фонди на свої втіхи. Ви виснажували Бельгію і привезли з Брюселю три вози награбованого.

Дантон. Я вже відповідав на ті дурні вигадки. Як я був революційним міністром, мені довірили 50 міліонів; я це визнаю: я вже казав, що готов дати з них докладне справоздання. Камбон дав мені 400.000 фунтів ліврів на таємні видатки. 200.000 з них я видав безконтрольно. Я дав карт-бланш Фаброві і Білльо. Ці фонди були підоймами, якими я підняв департаменти.— Що-ж до сміхотворної історії з серветками великої княгині, ніби я привіз їх з Бельгії і перезначив, то невже мене мають за кишенькового злодія хусточок? В Бетуні відкрили мої куфри і склали протокол; там були тільки мої власні манатки та моле-

Народ: *а*) Голосний і довгий сміх.

тонова шнурівка.*а*) Може ця шнурівка образила соромливість Робесп'єра? Чи мене в цьому обвинувачують?*б*)

Президент. Доказом вашого користолюбства є ваше широке життя від двох років, на яке не дозволяла б скромність вашого маєтку, як би ви не нажилися на кошти держави. —

Дантон. За відшкодовання моєї адвокатури я купив собі невеликий маєток в окрузі Арсіс. Я забезпечив невеличкі ренти своїй матері, тестеві та добрячій міщанці, яка мене вигодувала. Суми ці не перевищують вартість моєї посади до Революції. — Що до життя, яке я веду в Парижі чи вдома, то може бути, що я не обмежував себе негідною ощадністю. Приймаючи своїх гостей я не примушую їх їсти юшку з городини тітки Дюпле.*в*) Я не вмію урізувати ні себе, ні инших. Чи не соромитеся ви чіплятись до Дантона з тим, що він їсть, та що він п'є? Нації загрожує прищепитись якесь паскудне лицемірство. Вона червоніє перед природою; енергія її лякає, вона закриває обличчя перед вільним рухом. Негативні чесноти заступають місце других. Аби тільки у чоловіка був поганий живіт і атрофовані

Народ: *а*) Сміх.
б) Сміх.
в) Сміх.

чуття, аби тільки він задовольнявся шматочком сиру та спав на вузенькому ліжку, як ви називаєте його праведником, і це слово звільняє його від обовязку мати відвагу, розум і дотепність. Я зневажаю ці анемичні чесноти. Чеснота це бути великим для себе і для батьківщини. Коли ви маєте щастя мати посеред себе велику людину, не докоряйте йому шматком хліба. Потреби, пристрасти, жертви — все у нього збудовано по иншому плану, як у других. Ахілес з'їдав волове стегно на обід. Коли Дантонові треба багато палива, щоб підтримувати вогонь в його печі, — підкидайте його не рахуючи. Осьде тут пожежа, що боронить вас проти хижих звірів, які підстерігають Републіку. *а*)

Президент. Ви значить визнаете марнотратство, в якому вас обвинувачуюють.

Дантон. Брешеш! Я тільки що його заперечив. *б*) Я жив широко, чесно, по господарському, а не трусився над тими грішми, що мені були довірені. Я давав Дантонові те, що належалося Дантонові. Приведіть свідків, яких я казав і ми вияснимо сумніви. Обвинувачення і відповіді не можна зоставляти в за-

---

Народ: *а*) Народ підтримує.

б) Давід: Осел! Ач як реве! І пелька йому не лусне!

гальних рисах; лише точна дискусія, пункт за пунктом доведе процес до кінця. Де ті свідки? Чому їх не ведуть? *а*)

Президент. У вас зривається голос, Дантоне, відпочиньте.

Дантон. Нічого, я можу далі говорити.

Президент. Ви розпочнете свою оборону трохи згодом, як будете трохи спокійніші.

Дантон (лютий). Я спокійний! — Де мої свідки?! Вже три дні, як я їх добиваюсь. *б*) Жадного ще не викликали. Я вимагаю від прокурора, щоб пояснив мені перед народом чому мені відмовляють у правосуддю. *в*)

Фук'є. Я не мав нічого проти їх викликання і нічого й не маю. *г*)

Дантон. Так звели ж їх покликати; без твого наказу нічого не робиться.

Фук'є. Отже заявляю, що дозволяю викликати свідків. *д*) — але инших, не тих, що

Народ: *а*) Деякі голоси: Свідків!

Давид до свого сусіди: Ти замовчиш? Стережися! Ти борониш зрадників. Щоб тебе теж не поставили головою до віконечка!

б) Авжеж! Авжеж!

в) Кілька голосів: Свідків!

г) Ага!

д) Задоволення.

обвинувачені призначили в Конвенті: бо обвинувачення виходить від цього зібрання і було б смішним притягати до вашої оборони тих, хто вас обвинувачує, тим більше представників народу, носителів верховної влади, які дають справоздання тільки народу.

Геро́. Ага! Чудове єзуїтство! (Сміється з Фабром.)

Дантон. Отже мої товариші можуть віддати мене на смерть а мені заборонено завдати сорому моїм убивцям?

Фук'є. Ти насмілюєшся ображати національне представництво?

Філіппо́. Так ми тут тільки для проформи? Нас хотять звести до німої ролі?

Каміль. Народе, ти чуєш? Вони бояться правди. Вони бояться посвідчень, які будуть проти них.*а*)

Президент. Не звертайтесь до народу.

Філіппо́. Народ наш єдинй суддя; без нього ви ніщо!*б*)

Каміль. Я апелюю до Конвенту!*в*)

Народ: *а*) Рух.
б) Підтримання.
в) Конвент!

Дантон. Ви хочете заткнути нам рот? Не потрапите. Голос мій збурить Париж до дна. Світла! Світла! *а*)

Президент. Тихо!

Народ. Свідків! *б*)

(Судді замішані.)

Фук'є. Пора скінчити цю скандальну суперечку. Я напишу до Конвенту, *в*) щоб передати йому вашу вимогу: його постанові ми скоримося.

(Оплески серед народу. — Фук'є і Герман радяться, пишуть, читають опів голоса те, що написали.)

Каміль (з захопленням). А! Справа виграна!

Дантон. Ми знищили тих падлюк; побачите як вони покотяться носом у власну нечисть. *г*) Коли народ французький є те чим він повинен бути. я буду примушений просити їхньої пощади.

Філіппо́. Пощади для тих. хто хоче нашої смерти!

Народ: *а*) Світла! — Рух юрби, що ріс невпинно страшенним crescendo від першого крику Дантона до свідків, вибухає бурею криків: Браво! що покривають усі слова.

б) Всі разом скаженим ритмом: Свідків! Свідків! Свідків!

Давида і його приятелів, що протестують, бють.

в) Ага!

г) Сміх. Розмови і суперечки в салі.

Каміль (весело). То що! Ми призначимо Сен-Жюста шкільним учителем в Блеранкурі, а Робесп'єра титарем в Сент-Омері, *а*)

Геро́ (знизує плечима). Вони непоправні. Ще на візку до гільотіни матимуть надію.

Дантон. Дурні! Обвинувачувати Дантона і Демулена як ворогів Републіки! Тепер Барер патріот, хиба ні? А Дантон аристократ . . . *б*) Франція не скоро проковтне таку брехню. — (До одного з присяжних.) Чи ти віриш, що ми змовщики? Бачите він сміється, не вірить. Напишіть, що він сміявся.

Фук'є (Відриваючись від своєї праці). Я вас попрошу припинити приватні розмови. Закон цього не дозволяє.

Дантон. Ти вчитимеш свого батька як діти робити? *в*) Я заснував цей трибунал, я повинен знати що́ і як.

Каміль. Як світло стало ясніще. Одну хвилину мені здавалося воно погасло і вмерло мов у могилі.

Дантон. То не світло ожило, то ти сам. Допіру ти не дуже розганявся.

Народ: *а*) Подекуди сміх.

б) Сміх подекуди, в групі до якої звертається Дантон і серед присяжних.

в) Сміх і веселі розмови під час цілої розмови Дантона з своїми приятелями.

Каміль. Мені соромно своєї слабости. Моє тіло немічне.

Дантон. А ти й до біса лукавий! Ти хотів придбати симпатії жіноцтва? Тобі це вдалося. Подивись на ту дівчину онде, що на тебе моргає.

Геро́ (тихо). Мої бідні друзі, мені вас шкода.

Дантон. А то чому, гарний хлопче?

Геро́. Ви продаєте шкуру ведмедя, а ваша давно вже продана.

Дантон. Моя шкура? Так, я знаю, на неї є аматори. Сен-Жюст її сильно бажає. Ну добре, нехай іде її брати! Як потрапить, то добре, нехай постеле собі перед ліжком.

Геро́. Нащо так хвилюватися? (Знизує плечима і змовкає. Тим часом Фук'є написав лист, дає одному з сторожів, той виходить.)

Президент. Поки прийде відповідь від Конвенту, ми робитимем допит далі. (Жандарми садять обвинувачених. *а*) До Філіппо.) Ваше прізвище імя, титули?

Філіппо́. П'єр-Нікола́ Філіппо́, бувший суддя в Головному Суді в Мансі, представник народу в Конвенті.

Президент. Скільки вам років?

Філіппо́. Тридцять пять.

Президент. Ви робили спробу гальмувати національну оборону під час вашої місії у

Народ: *а*) Шш! Шш!

Вандеї; ви мали намір діскредітувати Виконавчий Комітет образливими памфлетами; ви приймали участь у змові Дантона і Фабра для відновлення королівської влади.

Філіппо́. Я викрив громадському обуренню злочинства кількох генералів. Це був мій обовязок — я його виконав.

Президент. Вашим обовязком було — в немилосердній боротьбі за Францію — напружити всі пружини національної акції. Ви їх поламали.

Філіппо́. Ронсен і Росіньоль безчестять людскість. *б*)

Фук'є-Тенвіль. Ти був представником не людскости, а батьківщини. *а*)

Філіппо́. Моя батьківщина — людскість. *б*)

Президент. Ті, хто викликає ваше милосердя, ті роялісти, яких Росіньоль знищив, чи вони поважали людскість?

Філіппо́. Ніщо не виправдує злочинства.

Фук'є-Тенвіль. Перемога. *в*)

Філіппо́. Прокуроре, я тебе обвинувачую.

Каміль. Довожу до відома народу ці безчесні слова.

а) Давид: Він вандеєць!

б) Кілька браво і багато протестів.

в) Браво, Фук'є! Так, так, браво!

Фук'є-Тенвіль (знизуючи, плечима). Нехай народ судить!

(Народ поділився: Плеще Фук'є і голосно розмовляє.)

Дантон (тихо до Демулена). Мовчи, дурню! Ти кидаєш каміння в мій город.

Каміль (здивовано). Як!

Дантон. Я ще й не таке говорив!

Президент (до Вестермана). Обвинувачений встаньте! *a*)

Вестерман. Це до мене? Грім би тебе вдарив! Вперед!

Президент. Як вас звуть?

Ветерман. Ти сам добре знаєш.

Президент. Як вас звуть?

Вестерман (знизуючи плечима). Ти тільки морочиш голову! . . . Спитай у народу.

Президент. Ви Франсуа-Жозеф Вестерман, родом з Альзасу, бригадний генерал. Вам сорок три роки. Ви, очевидно, збройна сила цієї змови. Дантон викликав вас до Парижу, щоб поставити вас на чолі контр-революційних військ. Ви були причиною поразки в Шатільоні. У згоді з Філіппо́ ви намагалися знищити патріотів, яких вам було доручено боронити. —

Народ: *a*) Гомін зацікавлених голосів: — Вестерман . . . Вестерман . . .

До того ж попереднє вже ваше життя було кепське: вас тричі обвинувачувано в крадіжці.

Вестерман. Брешеш, свине! *а*)

Президент. Я звелю відвести вас до тюрми за образу суду і судити заочно без вислухання.

Вестерман. Пятнадцяти років я був уже на військовій службі. 10-го серпня я вів народ на здобуття Тюйлері. Я бився в Жемаппі. Дюмур'є покинув мене в Голяндії серед ворогів; я привів свій легіон до Анверсу. Потім я був у Вандеї, трівожив бандитів в Шарет і Кателіно. Іхнім падлом я загноїв Савеней, Анценні і Манс. Паскуди обвинувачують мене, що я був жорстокий? Вони не досить сказали. Я був хижий до боягузів. Хочете мати докази проти мене? Осьде: в Понторсоні я звелів своїй кінноті вдарити на своїх же втікаючих вояків. В Шатільоні я розрубав шаблею обличчя полохливому старшині. Я б спалив свою армію, як би того треба було для перемоги . . . Я грабував, кажеш? Яке тобі до того діло? Ви йолопи. Я провадив своє рукомесло військове, я не крамарь. Мій обовязок боронити рідну землю, усіма засобами. Я виконував його на протязі 50 років, не жаліючи ні поту

Народ: *а*) Сміх.

свого, ні крови. Я маю сім ран, всі спереду; ззаду я дістав тільки одну: мій акт обвинувачення.*а*)

Президент. Ви кілька раз при свідках говорили образливі слова проти Конвенту. Ви загрожували, що звалите палац на голову представникам.

Вестерман. Це правда. Я ненавиджу цю недовірливу і балакучу сволоч, яка своїми дурницями гальмує всяку акцію. Я казав, що Конвент треба вимести мітлою і що я міг би вивезти гній.*б*)

Фук'є-Тенвіль. Ти, значить, визнаєш, що була змова?

Вестерман. Яка змова? Я один це думав. Один і робив. Серед присутніх я не маю жадного друга. Я балакав кільки раз з Дантоном. Я ціню його енергію, але він теж адвокат, а я не маю довірря до адвокатів. Францію не можна врятувати промовами, а тільки шаблями.*в*)

Президент. Цього досить. Справа ясна.

Народ: *а*) Сміх і браво.

б) Сміх і протести.

в) Дехто підтримує; численні протести. Деякі починают з того, що плещуть, а потім обурюються гірше за других.

Вестерман. Гільотинуйте мене! Гільотина теж шабля. Я прошу лише одного: щоб мене поклали на спину — я хочу бачити ніж.*а*)

(Входять Вадьє і Білльо-Варен. Фук'є встає і вітається з ними. Гомін в юрбі.)*б*)

Білльо́-Варен (опівголоса). Розбійники в наших руках!

Вадьє (опівголоса до Фук'є). Цим ваше завдання буде полекшене.

Фук'є (так само). Це було намдуже потрібно.

(Хвилювання, — потім глибока тиша. Фук'є читає стоючи, обидва члени Конвенту стоять коло нього.)

Фук'є (читає). «Національний Конвент, вислухавши доклад Виконавчого Комітету і Комітету Громадської Безпеки, наказує Революційному Трібуналові продовжувати допит, дотичний змові Дантона та инших,*в*) а президентові вживати всіх засобів, які дає йому закон, аби примусити поважати свій авторітет і спинити

Народ: *а*) Кілька оплесків, хвилювання. Відчувається, що юрба симпатизує Вестерманові, але стримується і чекає, щоб підтримати чиюсь ініціятиву, якої немає.

б) Вигуки: Ага, відповідь! Відповідь від Конвента! Від Конвента!

в) Глибоке і мовчазне хвилювання.

кожну спробу обвинувачених викликати публичне замішання, щоб перешкодити ходу правосуддя, — наказує також, що кожний обвинувачений в змові, який робитиме опір або образить національне правосуддя, зараз буде позбавлений слова. *а*)

(Величезне здивовання, потім раптом народ починає говорити голосно, з захопленням, а обвинувачені, спершу приголомшені, вибухають.)

Каміль. Ганьба! Вони нам затикають рота! *б*)

Філіппо́. Це не судді, це різники!

Дантон (до Фук'є). Ти не все прочитав. Ще шось є. Відповідь! Відповідь на наше прохання! *в*)

Президент. Тихо!

Фук'є. *г*) Конвент доводить до відома слідуючий лист, який Комітети дістали від ад-

Народ: *а*) Рух. Юрба шепоче. Потім швидке crescendo до: — Ну це занадто! — Голосні розмови.

б) Хвилювання. — Так! Так!

в) Так! Так! Відповідь!

г) Мертва тиша.

міністрації, аби Трібунал бачив яка небезпека загрожує Свободі. *а*) (Читає):

«З Парижської Комуни» *б*)

«Ми, начальники Департаменту Поліції, одержавши лист від начальника Люкеембургської Тюрми. пішли негайно до названої тюрми і викликали громадянина Лафлота, бувшого посла Републіки у Флоренції, арештованого і замкненого в згаданій вязниці вже шість день; він нам заявив, що вчора, між 6—7 год. бувши в камері громадянина генерала Артура Діллона, згаданий Діллон, відвівши його набік, сказав йому, що треба робити опір теророві, що люде з розумом і серцем, арештовані в Люксембургській тюрмі та по инших тюрмах, повинні об'єднатися; що жінка Демулена давала до його розпоряження 1000 екю, аби підняти повстання навколо Революційного Трибуналу . . .» *в*)

Демулен (не володіючи собою). Мерзенні! Їм не досить вбити мене, вони хотять ще погубити мою жінку! — (Рве на собі волосся.)

Народ: *а*) Рух зацікавлення. Люде перепитують одне одного.

б) Знов тиша.

в) Хвилювання.

Дантон (показуючи кулак Фук'є). Канальї! Канальї! Вони вигадали цю змову, щоб нас погубити! *а*)

(Гомін юрби.)

Фук'є (читає далі, покриває гомін, бо йому вдалося знов викликати зацікавлення юрби). . . . «Лафлот постановив удавати ніби поділяє їхні думки, щоб краще довідатися про їхній плян. Діллон, думаючи, що притяг його до своєї підлої змови, росказав йому докладно ріжні проекти. Лафлот поставив себе до роспорядження Виконавчого Комітету, щоб виявити подробиці . . .

(Хвилювання юрби покриває його голос.)

Каміль (мов божевільний). Потвори! Людоїди! (Мне папери, що у нього в руках і кидає межи очі Фук'є.—До народу.) На поміч! Рятуйте! *б*)

Дантон (громовим голосом). Мерзенні душогуби! Привяжіть нас до цієї лави, беріть ніж і ріжте! *в*)

Філіппо́. Тиранство!

Народ: *а*) Народ підтримує іобурюється. — Гомін і далі під час читання Фук'є, вибухає потім дужче.

б) Галас.

в) Народ схвильований, захоплений, тішиться і плеще. — Він душиться! — Запінився! Прекрасно! Ну й голос . . . Браво!

Дантон. Народе, вони нас вбивають, вони тебе вбивають разом з нами! Вбивають Дантона! Париж! До зброї! Вставай!*а*)

Вестерман. До зброї!*б*)

(Величезний гомін всередині і надворі.)

Фук'є (блідий, збентежений, до двох). Що робити? Натовп от-от кинеться.

Білльо. Бандіти! . . . Анріо, вели вивести всіх з салі.

Вадьє. Це буде гаслом до повстання, а хто знає чи ми переможемо.

Фук'є (подивившись у вікно). Натовп на набережній вже заколочений. Може розламати двері.

Дантон. Народе, ми все можемо, ми перемогли королів, армії Європи. До бою! Скидаймо тиранів.

Вадьє (до Фук'є). Насамперед накажи завести їх до вязниці. Забери з очей цього крикуна.

Народ: *а*) Два голоси в глибині, а тоді всі повторяють: Тиранство!

б) Увесь народ: До зброї! Гомін покриває голоси. Ледве чути ревіння Дантона посеред бурі. Він кидається на Вадьє, якого відділяють від нього жандарми і стіл Президента. Показує йому кулак. Натовп тюкає на Вадьє, що, схиливши спину, чекає поки пройде буря і дивиться скоса з байдужою і злою іронією.

Дантон (показуючи Вадьє кулак). Подивіться на тих мерзенних душогубів! Вони не відступлять від нас до самої смерти . . . Вадьє! Вадьє! Собако! Цюцю на! Коли це бійка людоїдів, то нехай принаймні йдуть сюди, руками видирають у мене життя!

Вадьє (до Фук'є). Прокуроре, виконуй наказ. *а*)

Фук'є. *б*) Неймовірна непристойність, з якою обвинувачені бороняться, образи і загрози, які вони мають зухвальство висловлювати проти Трибуналу, повинні примусити його зробити заходи відповідні важливости обставин. Згідно цьому я проголошую, що питання обвинуваченим будуть ставитись і вирок суду буде проголошено у відсутности обвинувачених. *в*)

Президент. Трібунал це обговорить. Нехай обвинувачені посідають.

(Дантон здається не зрозумів, задихається, реве мов звір.)

Вадьє (опів голосу). Кричи, хлопче, кричи! Нічого тобі не поможеться.

Геро́ (встаючи і обтрушуючись). Скінчено.

Народ: *а*) На лихтарь Вадьє!

б) Галас стихає, коли президент стукає по столі.

в) Здивовання і мовчазне хвилювання. Народ хвилюється, ніби обхоплений гарячкою і розмовляє до кінця сцени.

Дантон (дається жандармові відвести себе до свого місця і падає знесилений). Пропало! (В пароксизмі обурення, раптом стримує себе.) Заспокойся Дантоне, заспокойся! Доля твоя рішилась.

Каміль (кричить). Я друг Робесп'єра! Мене не можна засудити! . . .

Вестерман (до Дантона). Спини того йолопа, щоб не безчестив себе.

Дантон (здивований). Вони божевільні. Бідний краю, що з тобою буде без такої голови, як оце?

Геро́ (до Демулена). Ану, друже, покажемо, що вміємо вмирати.

Дантон. Ми досить жили, щоб заснути на лоні слави. Нехай ведуть на ешафот!

Каміль. Жінко! Сину! Я вас більше не побачу! . . . Ні, це не може бути! Друзі мої. друзі, рятуйте!

Президент. Виведіть обвинувачених.

Дантон. Та сиди тихо, покинь цю підлу каналью.

Геро́ (ніби йому обридло і він спішить скінчити; іде до Фабра, не чекаючи жандармів, що підводять обвинувачених). Дай мені руку, друже, зіпрись на мене: от і кінець твоїм стражданням.

Фабр д'Еґлантін. Ми перед смертю мали чудову виставу.

Дантон. Ну, Фабре, не ображаючи тебе, але перед цією п'єсою твої нехай сховаються!

Фабр. Ти не читав моєї останньої: там були добрі місця. Мені страшно, щоб Колó д'Ербоа не знищив рукопису. Він мені заздрить.

Дантон. Заспокойся, ми всі там робитимем те, що ти все життя робив.

Фабр. А що?

Дантон. Des vers.*)

Геро. Конвент буде завтра досить порожній. Я аж позіхаю при думці, як ті, що осталися будуть засуджені слухати і, під страхом смертної кари, не дрімати, Робесп'єра і Сен-Жюста, Сен-Жюста і Робесп'єра.

Дантон. Довго не слухатимуть. Я відкриваю могилу. Робесп'єр піде за мною.

Фабр. Про те мені хотілося б бачити як виявлять себе деякі типи ріжної дрібної канальї: Барра, Тальен, Фушé. Але багато не треба вимагати. Ходімо, Геро. (Виходят.)

*) Гра слів на тому, що vers = вірші і vers = гробаки.

Каміль (чепляючись за свою лавку від якої жандарми його відривают). Я не хочу йти! Ви хочете мене в тюрмі вбити! Рятуйте! Рятуй мене, народе! Я заснував Републіку! Бороніть мене, я ж вас боронив! . . . Ви мене не одірвете звідси, потвори! Мизерні! Душогуби! . . А! Люсіль! Горасе! Кохані мої! Кохані мої! *а*)

(Кричить. Його виносять!)

Дантон (зворушений). У мене також є жінка, діти. — (Опановуючи собою) — а ну, Дантоне, не роспускай себе.

Вестерман (до Дантона). Чому ти не скористаєш зворушенням народу? Він готов до бою.

Дантон. Ота каналья? Та де! Публіка ярмаркових комедіянтів! Вони бавляться виставою, яку ми їм робимо; вони тут для того щоб плескати переможцеві. Я їх занадто привчив до того, що роблю все за них.

Вестерман. Ну так роби!

Дантон. Вже запізно. — А крім того, плювать мені! Републіка вже загинула. Мені краще вмерти попереду.

Народ: *а*) Ні, ні, це занадто! Це підло! Бідненький, пустіть його! Нетреба засуджувати!

Натовп дуже зворушений, хотів би виступити активно, але не насмілюється; відчувається, що готується повстання.

Вестерман. Це все тому, що ти вагався. Чому ти не попередив Робесп'єра!

Дантон. Без наших двох голов Республіка не може жити Я міг би врятуватись тільки знищивши його. Я люблю Республіку більше ніж себе. (Вестерман виходить.)

Філіппо́. Ходімо, Дантоне! Потіха хоч у тому, щоб умерти так, як жив.

Дантон. Я чинив усякі злочинства для Республіки. Я брав на себе всі страшні завдання, яких другі уникали через лицемірство. Я все приніс у жертву Революції і тепер добре бачу, що все було даремно. Ця повія мене одурила; сьогодня вона мене приносить в жертву; завтра принесе в жертву Робесп'єра; вона піддасться кожному пройдисвіту, що влізе до неї на постіль. — Дарма! Я ні за чим не жалкую; я люблю її, я рад, що обезчестив себе ради неї. Мені шкода бідних тих, що своїм тілом не діткнулись тіла Волі Хто хоч раз поцілував чудовну повію, той може вмерти: він жив.

(Виходить з Філіппо́.)

Фук'є-Тенвіль. Прошу присяжних заявити чи вони досить поінформовані.

Президент. Присяжні виходять для наради.

(Присяжні виходять.)

(Юрба бурхлива, непевна, незадоволена. — Надворі чути голос Дантона і галас народу. — Публіка в салі тиснеться до вікон. Кілька людей з Трибуналу ідуть також диви-

тись. Ті, що в салі повторяють слова знадвору, попереду опівголоса, тоді голосніще.) *а*)

Фук'є. Починається бунт. Нас рознесуть.

Вадьє. Треба запобігти, щоб цей галас не вплинув на настрій присяжних. Ходім пояснимо їм. (Виходять. Юрба протестує проти того, що Вадьє й Фук'є ввійшли до кімнати присяжних.) *б*)

Народ: *а*) Писарчук вихиляється у вікно. — «Осьде виходять!» Народ навколо нього штовхається, щоб побачити: «Ану, ану . .»

Писарчук: «Демулен кричить, видирається».

Дівчина: «Бідний, він мов божевільний, одежа на ньому порвана, груди розхрістані.

Писар. Дантон говорить!

Народ. «Слухайте!» Голос Дантона надворі.

Народ надворі: Слава Дантону! Фук'є на лихтарь!

Народ всередні повторюючи крики з надвору: — Слава Дантонові! Смерть Фук'є!

б) Частина публіки, що далеко від вікна: — Ані, так не можна, Вадьє! Вадьє! Це не правосуддя!

Другі, коло вікна, дивляться далі:

Писар: «Біжать за повозкою! Махають шапками!»

Юрба: «А! А!»

Писар: «О! Жандарма скинули з коня!

Юрба: «Браво! Не можна засуджувати! . . Инших нехай, але не Дантона! Пустіть Дантона! На волю Дантона!» — Оглушуючий галас надворі і всередині.

Президент (перекляканo). Громадяне . . . Святість Трибуналу . . . повага до правосуддя . . .

(Галас покриває його голос.) *а*)

Президент. Нас зметуть. (Задкує до виходу, держиться рукою за клямку. Розлютована юрба ламає лави і товпиться в салі Трибуналу з гуканням і загрозами.) *б*)

Сен-Жюст (входить). *в*) (Народ раптом змовкає, присмиряє. Сен-Жюст дивиться на юрбу холодно, твердо, просто в очі. Вона відступає. Кілька хвилин мертва тиша. Потім гомін здіймається знов, але не такий голосний.) *г*)

(Вадьє входить за Сен-Жюстом і користує з хвильової тиші.)

Вадьє. Громадяне. Харчова Комісія Республіки . . . *д*)

(Юрба притишує тих, що говорять.)

Народ: *а*) Дантона! Пустіть Дантона!

б) Дантона! . . Комітет вбиває патріотів! Смерть Комітету!

в) Сен-Жюст . . . Сен-Жюст . . — По юрбі пробігає трепіт. — Молодий чоловік, що почав кричати: «На волю Дантона!» спиняється посередині і зостається з роззявленим ротом.

г) Одна жінка сама: — Сен-Жюсте, звільни Дантона!

Кілька голосів? — Помилуйте Дантона!

Гомін.

д) Що таке? Що . . Тихо!

Вадьє (далі). . . . Доводить до загального відому, що сьогодня ввечері прибуває транспорт борошна і дров у порт Берсі.

(Здіймається великий галас. *а*) Всі врозсип розбігаються. Юрба штовхається і б'ється при виході. Невеличке тільки число упертих цікавих зостається до кінця процесу.)

Вадьє (дивлючись на юрбу, насмішкувато). Серце добре, але черево ще краще.

(Повертаються присяжні. Одноманітність питань президента губиться в гомоні публіки на виході. Поволи гомін зникає надворі і голос Германа чути ясніще. Присуд згучить посеред мертвої тиші.)

Президент (до присяжних). Громадяне присяжні, — істнувала змова з наміром обезчестити і оклеветати Національне представництво, повернути монархію і знищити підкупом республіканський уряд. — Чи Жорж-Жак Дантон, адвокат, член Національного Конвенту належав до цієї змови?

Народ: *а*) Всі разом: — Пустіть мене пройти! — Я попереду! — Мені ніколи! — Ну, а мені?! Ти почекаєш! — К чорту! — Швидче, ходімо! Підождеш, я хочу до кінця досидіти. Два старих буржуа: — Потихенку, нехай собі кричать. — Помалу йти, дальше зайдеш.

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Лусі - Семпліс - Каміль Демулен, адвокат, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Марі-Жан Геро́ Сеше́ль, ґенеральний адвокат, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Філіпп-Франсуа-Назер Фабр д'Еґлантін, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи П'єр-Нікола Філіппо́, бувший суддя, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так належав.

Президент. Чи Франсуа-Жозеф Вестерман, бригадний ґенерал, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Фук'є-Тенвіль. Я вимагаю примінення закону.

Президент. Згідно цьому Трибунал вирікає: Жорж-Жак Дантон, Лусі-Семпліс Каміль Демулен, Марі-Жан Геро́ Сеше́ль, Філіп-Франсуа Назер Фабр д'Еґлантін, Пьєр-Ніколь Філіппо́, Франсуа-Жозеф Вестерман засуджуються до смертної кари; — і наказує, щоб вирок цей було оголошено судовим возним між

двома брамами тюрми Консьєржері і виконано дня цього 16 жерміналя на площі Революції. (Публіка виходить. *а*) Надворі здалеку гомін, який поволи змовкає. Сен-Жюст, Вадьє, Білльо-Варенн зостаються на авансцені. Дивлються один на одного мовчки, непримиренно.)

Вадьє. Звалено гнилого велетня. Републіка віддихає.

Білльо́-Варен (дивиться на Сен-Жюста суворо). Републіка буде вільною тільки тоді, як не стане диктаторів.

Сен-Жюст (дивиться твердо на Вадьє і Білльо-Варенн). Републіка буде чистою, як не стане хижаків.

Вадьє (насмішкувато). Републіка тільки тоді буде вільною, Републіка тільки тоді буде чистою, як Републіки більше не буде.

Сен-Жюст. Ідеям не потрібні люде. Народи вмірають, щоб Бог жив.

Народ: *а*) Давид і його приятелі: — Ну, ходімо! Звіря звалили, ззімо кендюх . . Слава Конвентові! Виходять.

Два старих буржуа, опів-голоса. — «Що ви на це скажете? — Та що, треба мочвати. Живучи на світі старієшся.» Здіймають руки і боязько виходять, похитуючи головами.

ПОЯСНЕННЯ.

1) **Гебе́р** (1755—1794) — революційний діяч крайнього напряму. Видавав демагогичну газету «Дядько Дюшен» (Père Duchêne), вигадана революційною пресою особа, дрібний крамар, що ніби жив у Парижі і торгував грубами; популярний під час революції тип санкюлота.

2) **Анахарзис** — скифський мудрець VI віку до Р. Х. жив у Греції і став другом Солона. В загальному значінню: варвар, що попав до цівілізованого краю.

3) «**Сопілка Дядька Дюшена**» — назва багатьох політичних памфлетів.

4) **Дієва особа з комедії «Тартюф» Мольєра** — тип облудного лицеміра і святоші.

5) **Базіль** — дієва особа з комедії Бомарше «Весілля Фіґаро», тип поміркованого ощадного міщанина.

6) **Віллiям Пітт** — славний англійський політик, ворог французької Революції, організатор трьох коаліцій проти Франції.

7) **Песіон** — революційний діяч, мер Парижа і президент Конвента.

8) **Роллян** — один з революційних міністрів, приятель Жирондинів, поміркованої партії.

9) **Прізвище Гуга Капета,** першого короля Франції з цієї династії, офіціяльне прізвище Луі XVI під час Революції.

10) **Газета,** яку видавав Дюмулен, орган клубу Кордельєрів.

11) **Розбити люльку** (casser la pipe) припинити життя.

12) **Жірондини** — політична партія поміркованого напряму під час революції.

13) **Брісо́** — один з найвидатніших проводирів партії Жирондинів.

14) **Ларідон-Дюплесі** — дівоче прізвище Люсілі; також собака в байці Лафонтена, доброї породи, що звелася ні-на-що.

15) **Робесп'єр** родом з Аррасу.

16) «**Орлеанська Дівчина**» героїчно-комічна поема Вольтера, де він висміює забобонні легенди навколо Жанни Дарк і взагалі католицьку церкву — на службі у французького королівського уряду.

17) **Абат Сієс** — революційний діяч і публіціст.

18) **Площа Революції** (тепер Конкордії) — призначена була для народних свят і забав.

19) **Болото** — центр Національного зібрання (права — Жирондини, ліва — Гора, чи монтаньяри) складався з невтральних нерішучих членів.

20) **Ж. Ж. Русо,** філософ родом з Женеви.

100—103. **Антонович В.**, Коротка історія Козаччини.
104. **Аверченко**, Гуморески.
105. **Барвінок Г.**, Русалка.
106—107. **Лепкий Б.**, М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—110б. **Куліш П.**, Чорна Рада, повість.
111. **Толстой Л.**, Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. **Берґзон, Ан.**, Вступ до метафізики.
114. **Франс Анатоль**, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. **Барвінський Олександер**, Спомини з мого життя, II.
121—123. **Кобилянська О.**, Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.**, Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.**, Цезар і Клеопатра, драма.
129. **М. Вовчок**, Не до пари, Два сини й инші оповід.
130—134. **Маковей О.**, Заліссє, повість.
135—139. **Кониський Ол.**, У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. **Федькович Ю.**, Довбуш, траґедія.
143—144б. **Федькович Ю.**, Оповідання.
145. **Гринюк Лесь**, Весняні вечері, новелі.
146. **Леся Українка**, Орґія, драматична поема.
147. **Федькович Ю.**, Так вам треба, фарс.
148. **Федькович Ю.**, Як козам роги виправляють.
149—149а. **Шевченко Т.**, Музика, повість.
150. **Кропивницький М.**, По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.**, Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий**, Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.**, Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко Т.**, Гайдамаки, поема.
157. **Федькович Ю.**, Люба—згуба, повість.
158. **Шніцлер, Артур**, Ляйтнант Ґустль, новеля.
159—160. **Левицький-Нечуй Ів.**, Пропащі, повість.
161. **Кобилянська Ольга**, Битва, нарис.
162. **Підмогильний В.**, В епідемічному бараці, нарис.
163. **Кобилянська Ольга**, Природа, новеля.
164—165. **Плятон**, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
166—167. **Карпенко-Карий**, Житейське море, комедія.
168—170. **Єфремов С.**, М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. **Маркс Карл**, Наймана праця й капітал.
172—173. **Мирний Панас**, Лихі люде, повість.
174—176. **Дорошенко Дм.**, П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
177—179. **Містраль Фред.**, Спогади й оповідання.
180—182. **Коцюбинський М.**, Fata morgana.
183—184. **Костомаров М.**, Дві руські народности.
185—187. **Бойко В.**, Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
188—189. **Ромен Роллян**, Вовки, револ. драма.
190. **Коцюбинський М.**, Лялечка, Поєдинок (оповідання).
191—192. **Коцюбинський М.**, На віру й инши оповіданчя.
193. **Коцюбинський М.**, П'ятизлотник, Помстився, Хо (оповідання).
194. **Коцюбинський М.**, Для загального добра, оповід.
195—196. **Коцюбинський М.**, Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
197. **Коцюбинський М.**, По-людському і ціпов'яз, оповід.
198. **Коцюбинський М.**, Дорогою ціною, оповідання.
199—201. **Франс Ан.**, Злочинство Боннара.
202—203. **Ромен Роллян**, Дантон, револ. драма.
204—205. **Дорошенко Дм.**, Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

01-860-404

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 03 01 12 022 9